

KIVELÄN SAIRAALA^N KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS

RAKENNUSHISTORIASelvitys   RAK 3

arkkitehdit mustonen oy

Katja Savolainen, Olli Helasvuo, Riikka Koivula, Netta Böök

KIVELÄN SAIRAALA^N

KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS

Theodor Höijer 1873

RAKENNUSHISTORIASELVITYS

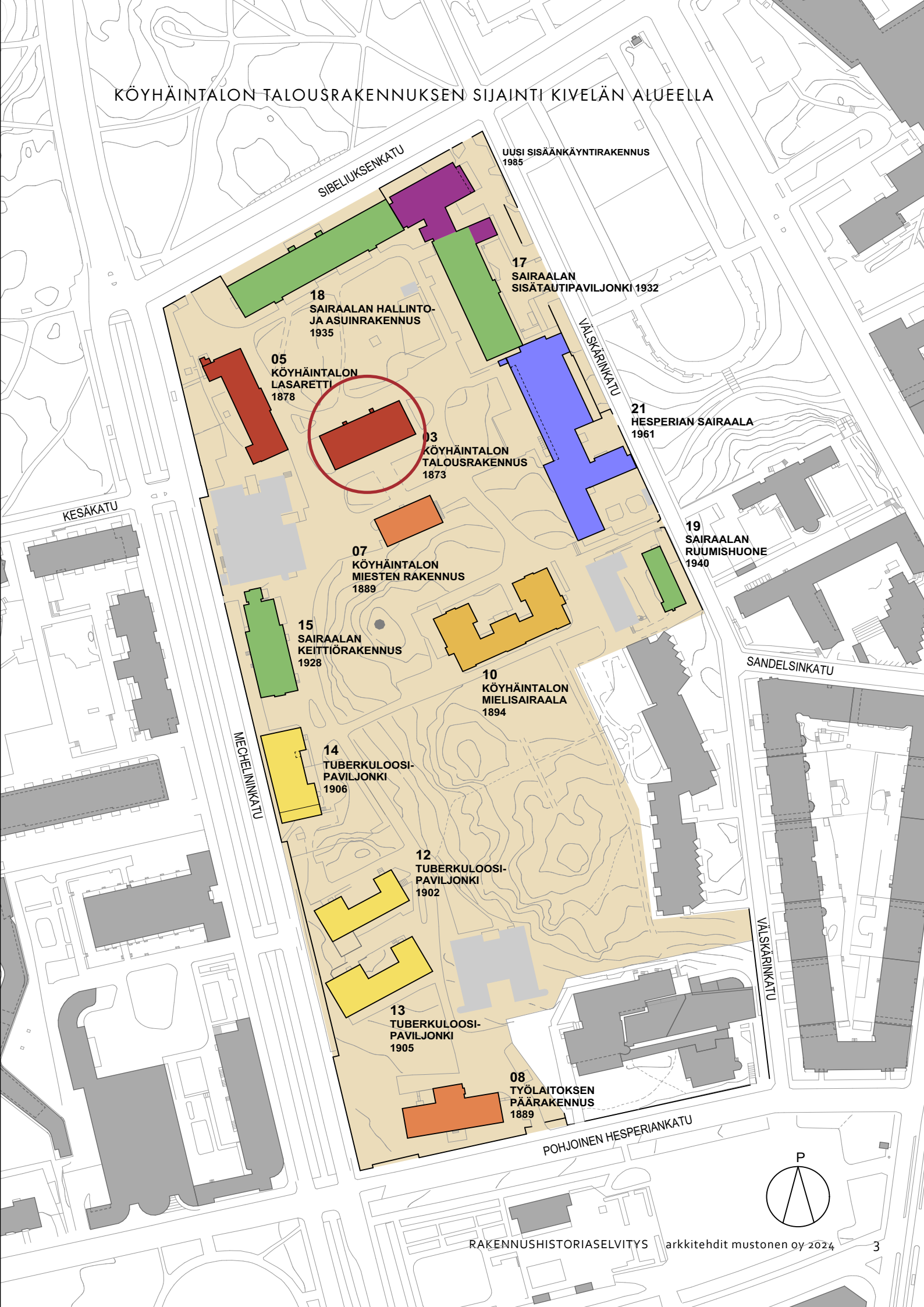
arkkitehdit mustonen oy

Katja Savolainen, Olli Helasvuo, Riikka Koivula, Netta Böök

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	4
Selvityksen lähtökohdat	4
1 KIVELÄN ALUEEN RAKENTUMINEN	6
1.1 Köyhäintalovaihe	6
1.2 Sairaalavaihe	9
1.3 Kivelän alue ja Köyhäintalon päärakennus	13
2 KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUKSEN VAIHEET	16
2.1 Köyhäintalon rakentuminen	17
2.2 Köyhäintalon päärakennus v.1873	20
2.3 Arkkitehti Carl Theodor Höijer	22
2.4 V.1894 laajennuksen jälkeiset muutokset	24
3 ULKOARKKITEHTUURI	26
3.1 Alkuperäinen ulkoarkkitehtuuri ja rakenne	26
3.2 Julkisivumuutokset ja säilyneisyys	30
3.3 Vanhat valokuvat	31
3.4 Julkisivujen nykytila	32
4 TILARATKAISU JA SISÄTILOJEN ARKKITEHTUURI	34
4.1 Alkuperäinen pohjaratkaisu ja sisätilojen säilyneisyys	34
4.2 Sisätilat ja säilyneisyys	38
4.3 Vanhoja sisätiloja ja säilyneitä yksityiskohtia	42
5 ARVOT JA ANALYYSI	56
6 LÄHTEET	58

KÖYHÄINTALON TALOUSRAKENNUKSEN SIJAINTI KIVELÄN ALUEELLA

SELVITYKSEN LÄHTÖKOHDAT

SELVITYKSEN KOHTEET

Selvitystyön kohteena on ollut Kivelän sairaala-alueen ennen 2000-lukua valmistunut rakennuskanta.

Erilliset selvitykset on laadittu seuraavista kohteista:

- Köyhäintalon päärakennus v. 1873 (Rak 03)
- Köyhäintalon Lasaretti v. 1878 (Rak 05)
- Työlaitoksen Miesten rakennus v. 1889 (Rak 07)
- Työlaitoksen päärakennus v. 1889 (Rak 08)
- Mielisairaalarakennus v. 1894 (Rak 10)
- Tuberkuloosipaviljongit v. 1902, 1905, 1906 (rak 12, 13 ja 14)
- Keittiörakennus v. 1928 (Rak 15)
- Sisätautiosasto sekä Hallinto- ja asuinrakennus v. 1932 ja 1935 (Rak 17 ja 18)
- Ruumishuone- ja kappelirakennus v. 1940 (Rak 19)
- Hesperian sairaala v. 1961 (Rak 21)

Asemakaava ja suojelu

Selvitystä laadittaessa vuonna 2024 Kivelän sairaala-alueen asemakaava oli peräisin 1990-luvulta. Selvitys on laadittu asemakaavoitustyön tarpeisiin. Kaikkia selvityksen rakennuksia koskien suojelumääräykset tulevat tarkentumaan. Kohteet ympäristöineen ovat merkittävä osa köyhäinhoidon ja sairaaloiden historiaa Helsingissä sekä rakennushistoriallisesti arvokkaita.

SELVITYSTYÖ JA SEN TEKIJÄT

Selvitystyö

Nyt tehdyt rakennushistoriaselvitykset on tarkoitettu Kivelän alueen ja sen rakennusten kaava- ja tarvesuunnittelua sekä päätöksentekoa varten. Selvitysten pääpaino on ollut rakennuksen säilyneisyyden, ominais-

piirteiden ja arvojen määrittämisessä. Tuberkuloosipaviljongeista (rak 12, 13 ja 14) tehty rakennushistoriaselvitys on muita tarkempi rakennusosien ajoituksen suhteen. Muiden rakennusten kohdalla rakennusosakohdainen ajoitus on tehty kevyemmin.

Tekijät

Rakennushistoriaselvityksen on laatinut riippumattomana konsulttityönä Arkkitehdit Mustonen Oy. Selvityksen tekoon ovat osallistuneet arkkitehdit Olli Heilasvuori, Katja Savolainen, Riikka Koivula, Netta Böök ja arkk. yo. Roope Mustonen.

Tilaaaja ja ohjausryhmä

Selvityksen on tilannut Helsingin kaupunki, maankäyttö- ja kaavoitusosaston sekä rakennetun ympäristön osastojen yhteistilauksena. Yhteyshenkilönä on ollut arkkitehti Karoliina Peräinen.

Selvitystyötä on ohjannut ohjausryhmä, johon kuulivat Sakari Mentu (arkkitehti, Asemakaavoitus), Santeeri Nuotio (arkkitehti, Asemakaavoitus), Karoliina Peräinen (projektiarkkitehti, Tilat-palvelu), Oula Rahkonen (maisema-arkkitehti, Kaupunkitila- ja maisemasuunnittelu) ja Anne Salminen (tutkija, Helsingin kaupunginmuseo).

Lähdeaineisto

Tärkeimpinä lähteinä ovat olleet alkuperäiset ja varhaisten muutosvaiheiden piirustukset, joista vanhimmat löytyvät Helsingin kaupunginarkistosta ja uudemmat Helsingin rakennusvalvonnan ja Helsingin kaupungin Kaupunkiympäristön arkistoista. Vanhoja valokuvia on löytynyt erityisesti Helsingin kaupunginmuseon kokoelmista, joitain myös Museoviraston ja Arkkitehtuurimuseon kokoelmista. Kirjallisista lähteistä keskeinen on ollut *Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historia* vuodelta 1968.¹

¹ Heiniö, Rosén, Soininen & al., 1968.

→ Kivelän sairaala-
alue ilmakuvas-
sa vuonna 1969, jol-
loin kaikki nyt sel-
vityksen alaisena
olevat rakennuk-
set oli rakennettu.
HKP

Viimeisimpien vuosikymmenten muutosvaiheet ovat paikoin jääneet dokumentoimatta. Näiden osalta tiedot selvityksessä ovat vajavaiset ja tilanne vaihtelee rakennuksittain.

Tarvittavat lisäselvitykset

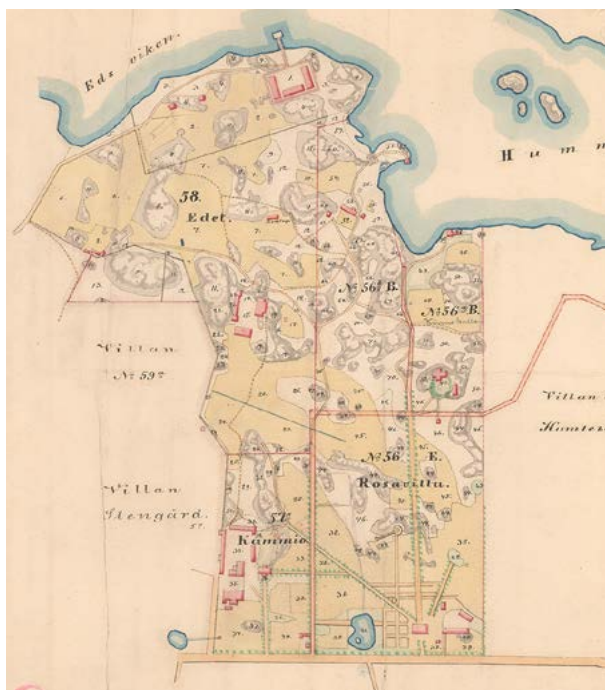
Nyt tehdyt rakennushistoriaselvitykset on tarkoitettu kaava-suunnittelua ja päätöksentekoa varten. Rakennushistoriaselvityksiä on täydennettävä tarvittaessa,

kun rakennuksissa lähdetään suunnittelemaan laajempia korjaus- ja muutostöitä tai lupakynnyksen ylittäviä toimenpiteitä. Selvitysten tarkennusvaiheessa käydään, väritutkimuksia ja rakenneavauksia hyödyntäen, tarkemmin läpi julkisivujen ja sisätilojen sekä niiden rakennusosien ja pintamateriaalien säilyneisyys. Analyysiä ja arvotusta tarkennetaan tutkimusten perusteella.

1 KIVELÄN ALUEEN RAKENTUMINEN

Seuraavilla sivuilla esitetään tiivistelmä Kivelän sairaala-alueen rakentumisesta, jotta tässä selvityksessä käsiteltävä rakennus asettuu kontekstiinsa. Päälähteenä alueen rakentumisen historiasta on käytetty vuonna 1968 julkaistua *Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historiaa* ja Loci Maisema-arkkitehdit Oy:n laatimaa *Kivelän sairaalan ympäristöhistoriaselvitystä* vuodelta 2012.

Alueella on rakennuksia melkein kaikilta vuosikymmeniltä aina vuodesta 1873 alkaen, ja suunnittelijoina on toiminut useita eri arkkitehteja. Heidän piirtämänsä rakennukset heijastavat oman aikansa rakennustekniikkaa ja köyhäintalo- ja sairaalarakentamisen vaatimuksia mutta myös tuolloisia arkkitehtuurin tyylivirtauksia.

↑ Vuonna 1872 laadittuun karttaan on piirretty Edet-huvilan tontille punaisella Kivelän köyhäintalon ensimmäiset rakennukset. Vasemmassa alakulmassa on Kammion huvila. Karta öfver staden Helsingfors underlydande villorna Kammio, Edet... . C. Reuter. HKA.

1.1 KÖYHÄINTALOVAIHE

Vaivaistenhoidosta vastasivat alkuun seurakunnat, kun taas työkykyisille kerjäläisille ja irtolaisille valtio rakensi pakkotyölaitoksia. Köyhäinholitolainsäädäntöön työlaitokset ilmaantuivat vuonna 1817: seurakuntia kehoitettiin perustamaan työkykyisille avuntarvitsijoille työhuoneita käsityömaisen työntöön tukemiseksi. 1860-luvun katovuodet ja nälänhätä johtivat säädösten uudelleenarvioimiseen. Tässä vaiheessa myös Helsinkiin ryhdyttiin ajamaan ajanmukaista köyhäintaloa. Vuoden 1879 vaivaishoitoasetus selvensi, että kuntien oli huolehdittava niistä, joista ei kukaan huolehdi ja jotka eivät kykene työhön, mutta työkykyisten tuli tehdä avun vastineeksi työtä. Näin köyhäinhoidon tehtävät ymmärrettiin 1920-luvulle saakka.¹

KÖYHÄINHOITO HELSINGISSÄ

Helsingissä alkoi seurakunnallinen, järjestetty köyhäinhoito vuonna 1815. Köyhäintalo toimi keskustan tuntumassa Kruununhaassa, mutta hoidokkien määrän jatkuvasti kasvaessa uusi köyhäintalo todettiin jo 1830-luvulla välttämättömäksi.²

SIIJOITUS KAUPUNGIN ULKOPUOLELLE

Oli pitkällisen prosessin tulosta, että köyhäintalo päättyi Kivelään, joka ei tuolloin ollut Helsingin kaupungin alueella. Maaseutusijainnilla nähtiin kyllä monia etuja: laitoksen rakentaminen ja ylläpito tulisivat edullisemmaksi, vaivaiset terveemmiksi ja tyytyväisemmiksi, ja kevyt työnteko pelloilla ja puutarhassa olisi monessa mielessä hyödyllistä. Köyhäintalon sijoittamisen kaupungin ulkopuolelle teki kuitenkin mahdolliseksi vasta vaivaishuollon ohjesäännön muutos 1870-luvun alussa. Sen myötä köyhäintalolle hankittiin Edesvikenin (Taivallahden) Edet-huvilan tontti n:o 10, joka sijaitsi Stengårdin eli Kivelän huvila-alueella kaupungin ulkopuolella.³

¹ Heikkilä-Kauppinen, 2017. s. 131; Pulma, 1994. s. 56.

² Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 193.

³ Loci Maisema-arkkitehdit Oy, 2012. s. 16.

KÖYHÄINTALON RAKENTAMINEN

Köyhäntalon arkkitehdiksi valittiin Theodor Höijer, ja sen ensi vaihe valmistui 1873. Se oli ryhmä rakennuksia, mitä kuvastaakin köyhäntalon ruotsinkielinen nimitys *fattiggård*. Siihen kuuluivat talousrakennus, itäinen siipirakennus eli työlaitos, läntinen siipirakennus, lastenkoti, sauna-pesutupa sekä joukko kevytrakenteisia vajoja ja talleja. Niiden voidaan katsoa noudattaneen nk. *paviljonkijärjestelmää*, jossa periaatteena oli hajauttaa eri toiminnot ja osastot omiin rakennuksiinsa, paviljonkeihin, kuten ajan sairaalarakentamisessakin oli tapana. Yksikerroksiset paviljongit voitiin toteuttaa taloudellisesti kokonaan puusta, kaksikerroksisissa toinen kerros. Kivelässä rakennuksista muodostettiin suora kulmaista koordinaatistoa noudattavia pihvoja, jotka tyypillisesti aidattiin. Taustalla vaikutti näkemys, että vaivaiset olisi järkevää sijoittaa useampaan pieneen rakennukseen, jotta köyhäntalosta ei tulisi kasarmia. Hoitopaikkoja riitti 113:lle ja lastenkotipaikat mukaan lukien 149 hoidokille.⁴ Vaivaisten ja köyhien määrän jatkuvasti kasvaessa köyhäntaloon rakennettiin lisätiloja sitä mukaa kuin rahoitusta myönnettiin.

LASARETTI, SAIRAALA, LASTENKOTI

Köyhäinhoitoon kuului myös fyysisten ja psyykkisten vaivojen ja sairauksien hoito. Vuonna 1878 köyhäntaloon valmistui lasaretti parantumattomasti sairaiden köyhien hoitoa varten ja läntiseen siipirakennukseen kirkko. Vuonna 1882 päästiin suunnittelemaan kaivattu mielisairaala ja 1889 laajentamaan lastenkotia.⁵ Nekin sijoitettiin paviljonkimaisesti mutta lähelle toisiaan.

TYÖLAITOS

Oman rakennusryhmänsä muodosti työlaitos, joka perustettiin hädänalaisten joukon vain kasvaessa. Sen tehtävä oli tarjota työansioita työhön kykeneville, kuten vuoden 1879 asetus edellytti. Arkkitehti Sebastian Gripenbergin 100 hengelle suunnittelema työlaitos nousi 1889 tontin lounaisnurkkaan ja käsitti neljä rakennusta: päärakennuksen, työlaitoksen valvojan asuintalon aputoimintoiheen, paja- ja vajarakennuksen sekä ulkokuoneen. Köyhäntalon pihapiiriin valmistui miesten rakennus Mattila.⁶

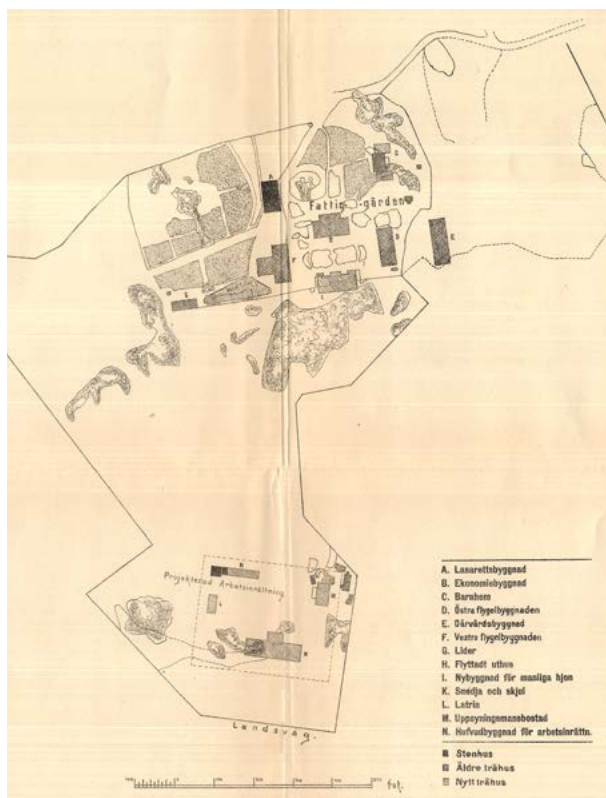
4 Loci Maisema-arkkitehdit Oy, 2012. s. 16; Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 194–195.

5 Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 195–197, 198–202.

6 Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 202–203.

↑ Helsingin kartassa vuodelta 1876 on esitetty köyhäntalo (fattiggård), kun taas tontin aiemmat rakennukset ovat kadonneet. Helsingin raja kulki vanhan Töölön kylän ja Meilahden välillä vuoteen 1906 asti. Plan af Helsingfors jemte omgifning, C. H. Nummelin 1876, HKA.

↑ Köyhäntalon asemapiirros vuodelta 1887. HKA.

↑ Köyhäntalon kirkko sijaitsi läntisessä siipirakennuksessa. Taustalla vasemmalta oikealle lasaretti, talousrakennus ja "Mattila". Eino Heinonen 1949. HKM.

SAIRAANHOIDON KASVAVAT TARPEET

Myös köyhien mielisairaalaapaikoista oli pula, johon pyrittiin vastaamaan rakentamalla 1894 suurempi ja modernimpi mielisairaala. Sen piirustukset laati aikansa pätevin sairaalas suunnittelija, arkkitehti Onni Törnqvist. Toinen akuutti rakennustarve koski köyhiä tuberkuloosipotilaita, joita varten Kivelään pystytettiin vuosina 1902–1906 kolme tuberkuloosipaviljonkia Theodor Höijerin piirustusten mukaan. Ne sijoitettiin köyhäntalon ja työlaitoksen väliselle alueelle. Vielä akuutimpaa oli ilmeisesti mielisairaiden hoitaminen, sillä paviljongit otettiin nopeasti käyttöön näiden hoitotiloina.⁷ Ongelma sai kestävä ratkaisun vasta silloin, kun Laaksoon valmistui uusi keuhkotautisairaala vuoden 1929 lopulla.

KÖYHÄINTALOSTA SAIRAALAKSI

Vähitellen oli tultu tilanteeseen, jossa suurin osa köyhäntalon potilaspaikoista oli sairaanhoidon käytössä. Lisäksi potilaat olivat kyllä varattomia mutta eivät varsinaisia köyhäinhoidon huostaansa ottamia kunnanvaimaisia. Kun merkittävä osa rakennuksista arvioitiin huonokuntoisiksi 1908 eivätkä Kivelän alue ja tilat muutenkaan riittäneet kaikkiin toimintoihin, Kivelä osoitettiin vuodesta 1912 lähtien pelkästään sairaalakäyttöön.⁸ Köyhäntalo ja työlaitos siirtyivät niille 1906 valmistuneeseen kunnalliskotiin Helsingin Koskelaan ja lastenkoti Oulunkylään, sillä niiden ei katsottu vaativan yhtä keskeistä sijaintia kuin sairaalan.⁹

⁷ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 211–217.

⁸ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 215–216, 223.

⁹ Loci Maisema-arkkitehdit Oy, 2012. s. 21.

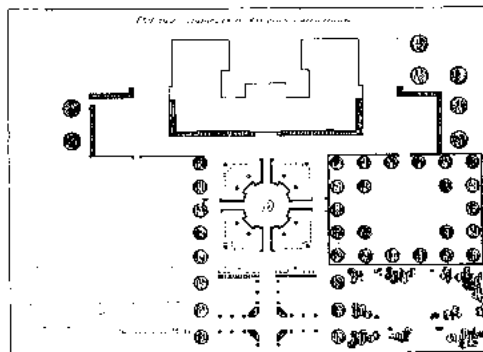
↑ Mikäli Kivelän köyhäntalon alue olisi järjestetty vuoden 1909 asemakaavan mukaisesti, yhteys merenrantaan olisi katkaistu ja Kivelän alue pilkottu tavalla, joka olisi suuresti hankaloittanut alueen kehittämistä sairaalana. Vuonna 1917 tontti kuitenkin palautettiin kokonaisuudeksi, ja sen itäreuna ulotettiin Välskärinkatuun. Kuvalähde: Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 221.

↑ Kivelän sairaalan alue ulottui vuonna 1913 Taivallahden rantaan, jonne kartassa on hahmoteltu suunnitteilla ollut uimahuone. Längtisen reunan alueesta rajasi pois 1920-luvun lopulla rakennettu Mechelininkatu. Karta öfver Stengårds sjukhus område, 13.6.1913. HKA.

↑ Uudet asuin- ja hallintorakennus ja sisätautipaviljonki vuoden 1935 ilmakuvassa. Veljekset Karhumäki. HKM.

↑ Kivelän mielisairaalan eteläpuolelle laadittu muotopuutarhasuunnitelma vuodelta 1926. Suomessakin alettiin 1920-luvulla kiinnittää huomiota hoitolaitosten ympäristöjen laatuun ja luonnonkauneuteen. Kivelän sairaalan puutarha oli vuodesta 1912 ollut sairaalan toimitsijan viljelyksessä, mutta vuonna 1920 kaupungin asemakaava-arkkitehti Birger Brunila sai tehdä ehdotuksen, miten puutarha järjestettäisiin sairaalan tarpeisiin, pääasiallisesti mielisairaalarakennuksen eteläpuolelle. Ei ole varmuutta, onko ylläoleva piirustus Brunilan. (Loci Maisema-arkkitehdit Oy, 2012. s. 21, 28, 39.) HKA.

1.2 SAIRAALAVAIHE

SAIRAALA 1920–1930-LUVUILLA

Ensimmäinen ajanjakso, jolloin Kivelää kehitettiin yksinomaan sairaalakäytön näkökulmasta, oli 1920-luvulta 1930-luvun loppuun. Suunnittelijana toimi kaupunginarkkitehti Gunnar Taucher. Alkuun valmistui kaupan kaivattu uusi keittiörakennus pesuloiheen ja saunoiheen 1928.

Ajanjakson alussa Kivelässä toimivat mielenterveys-, sisätauti- ja keuhkotautipotilaiden osasto, mutta vuonna 1929 alue päätettiin järjestää pääasiallisesti sisätautisairaalaaksi. Vain tiilinen mielisairaala jäi entiseen käyttöönsä.¹⁰ Laajasta rakennusohjelmasta toteutuivat 1930-luvulla sisätautipaviljonki ja hallinto- ja asuinrakennus sekä vuonna 1940 ruumishuone. Rakennetekniikan kehitys ja hissit mahdollistivat uudenlaiset, monikerroksiset *blokkisairaalat*, joissa toiminnot sijoitettiin päällekkäin pystyliikennetilojen varaan. Uudet sairaalarakennukset toteutettiin vuoden 1906 asemakaavan mukaisten katujen varteen alueen reunoille. Taivallahden rantaan rakennettiin sairaalalle uimahuone.¹¹

Mielisairaalan eteläpuolelle suunniteltiin 1920-luvulla asemakaava-arkkitehti Birger Brunilan johdolla muoto- ja kävelypuutarha, joka toteutui ainakin osin, kuten vuoden 1943 ilmakuva osoittaa.¹²

↑ Kivelän sairaala vuoden 1943 ilmakuvassa. HKP.

¹⁰ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 236, 228, 240, 627–628.

¹¹ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 237.

¹² Loci Maisema-arkkitehdit Oy, 2012. s. 28.

↑ Kivelän sairaala vuoden 1956 ilmakuvassa. Sen alalaidassa näkyvät Ypyöiden suunnittelemat asuintornit Pohjoisen Hesperiankadun varressa tontilla, joka oli erotettu sairaalan tontista vuonna 1941. HKP.

↑ Kivelän sairaala vuoden 1969 ilmakuvassa. HKP.

SAIRAALA 1950–1960-LUVUILLA

Sotien jälkeen sairaalaympäristöjä kehitettiin yhä suuremmiksi yksiköiksi. Tavoitteena olivat sairaanhoito-
piirikohtaiset keskussairaalat, mikä koski myös Kivelän sairaala-aluetta.

Vuonna 1951 kaupunki julisti kutsukilpailun Kivelän alueen uudelleenjärjestämiseksi. Voittajaksi valittiin arkkitehtien Ragnar Ypyän ja Martta Martikainen-Ypyän erittäin kokonaisvaltainen ehdotus. Vaikka sairaalasuunnitelmassa pyrittiin kokonaisratkaisuun, rakennukset toteutettiin yksittäisinä hankkeina, ja suunnitelmasta toteutui vain osia. Vuonna valmistui 1954 kaksi henkilökunnan asuintornia ja vuonna 1961 Hesperian sairaalan päärakennus. Ne sijoitettiin alueen reunalle, Pohjoisen Hesperiankadun ja Välskärinkadun varteen.¹³

¹³ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 631–634.

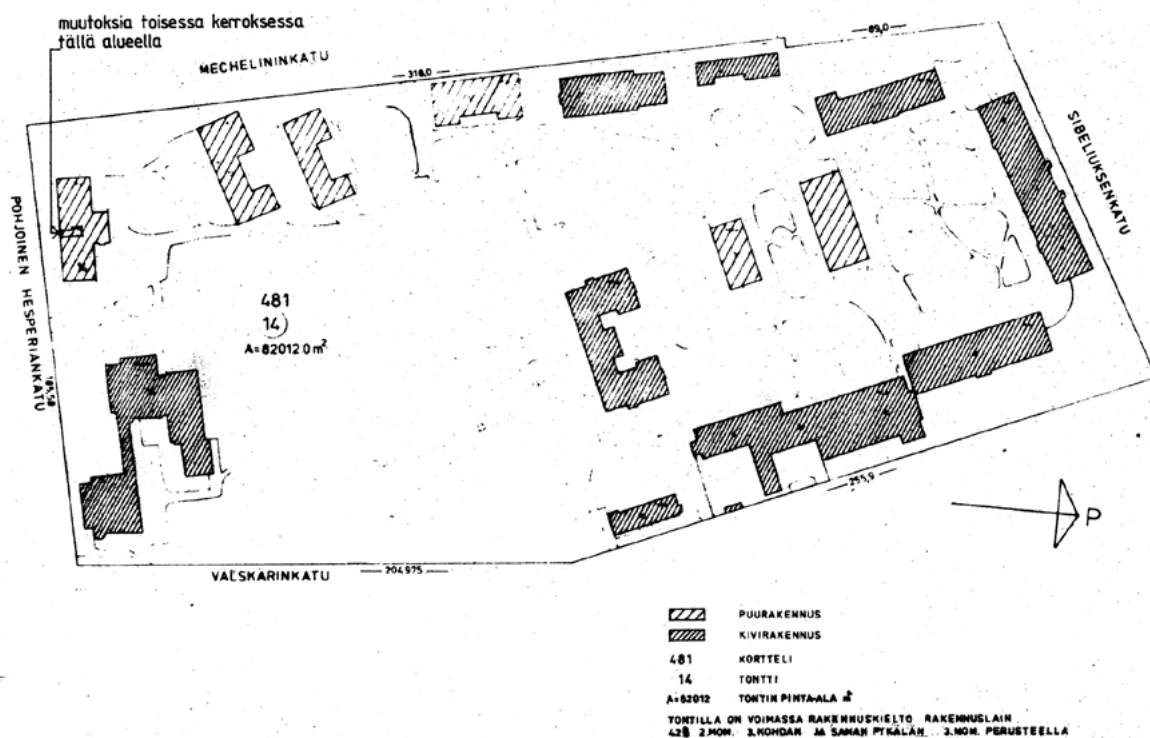
↑ Pohjoisen Hesperiankadun asuintornit rakennettiin sairaalan hoitajille ja sairaalapulaisille. V. S. Salokangas, 1957. HKM.

YHTEENVETO

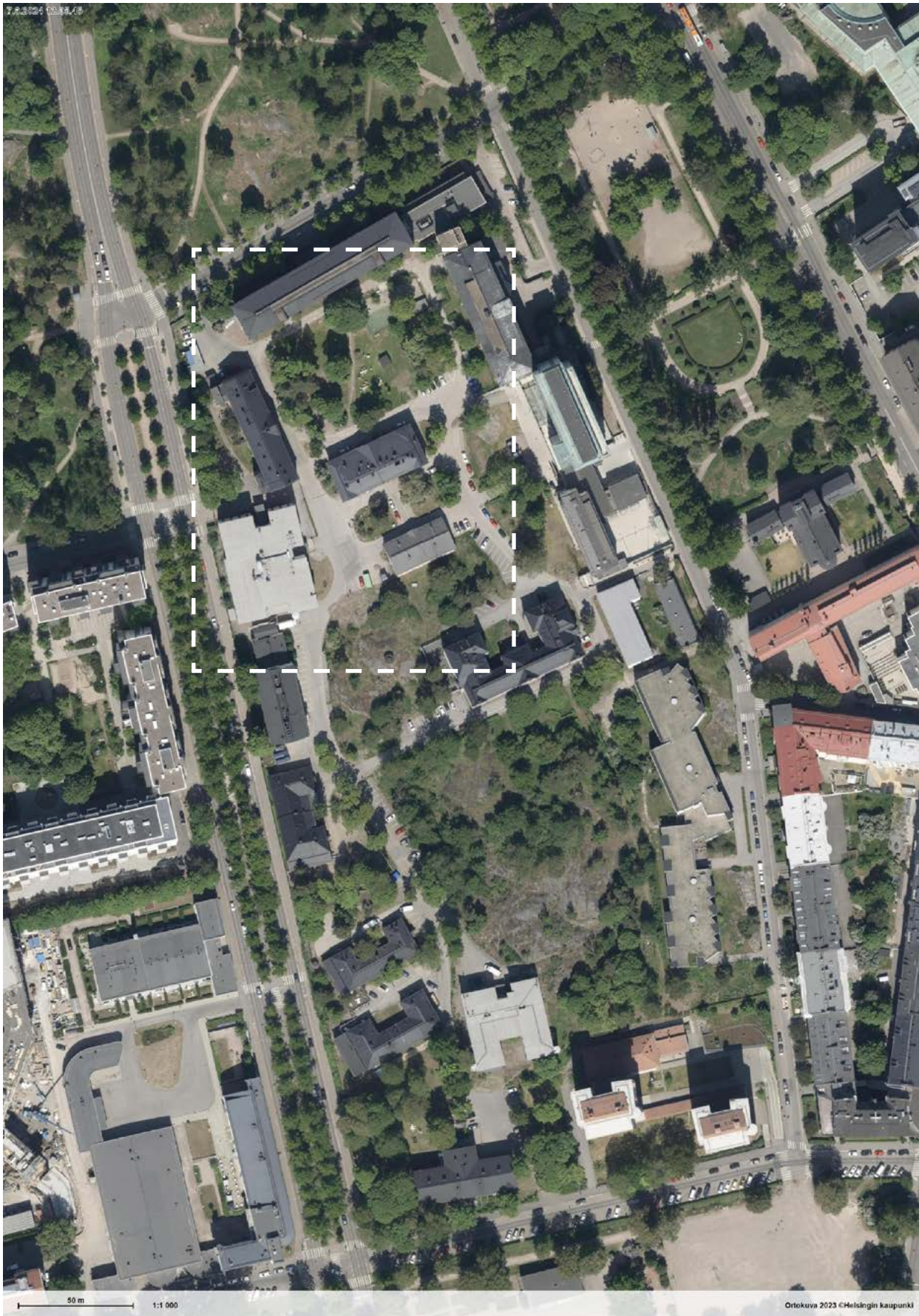
Kivelän sairaala-alueella on tutkitulla ajanjaksolla 1870-luvulta 1960-luvun alkuun tavoiteltu korkeata-soista arkkitehtuuria ja rakennettu laadukkaasti. Merkittävä osa rakennuksista on suunniteltu virkatyönä Yleisten rakennusten ylihallituksessa ja kaupungin rakennuskonttorissa. Rakennusten joustavuus on sallinut niiden muuntelun vaihtuvien toimintojen mukaisesti, ja uudisrakentaminen ja laajennukset on toteutettu huolellisen suunnittelun pohjalta kokonaisuuteen harkitus-ti sovittaen. Vaikka Kivelän sairaala-alueen koko ja ra-jat ovat muuttuneet 140 vuoden aikana kulloistenkin tarpeiden ja ihanteiden mukaan ja tonttia on 2000-lu-vun mittaen pienennetty, sen vanhimmat rakennetut osat ovat säästyneet. Ne ovat peräisin Kivelän köyhäin-talovaiheesta, joka on olennaisesti vaikuttanut alueen muotoutumiseen. Köyhäintalovaihetta onkin pidettä-vä yhtä tärkeänä osana Kivelän sairaala-alueen histori-aa kuin sairaalavaihetta.

↑ Vuonna 1961 valmistunut Hesperian sairaala Välskärinkadun varressa vuonna 1974. Volker von Bonin. HKM.

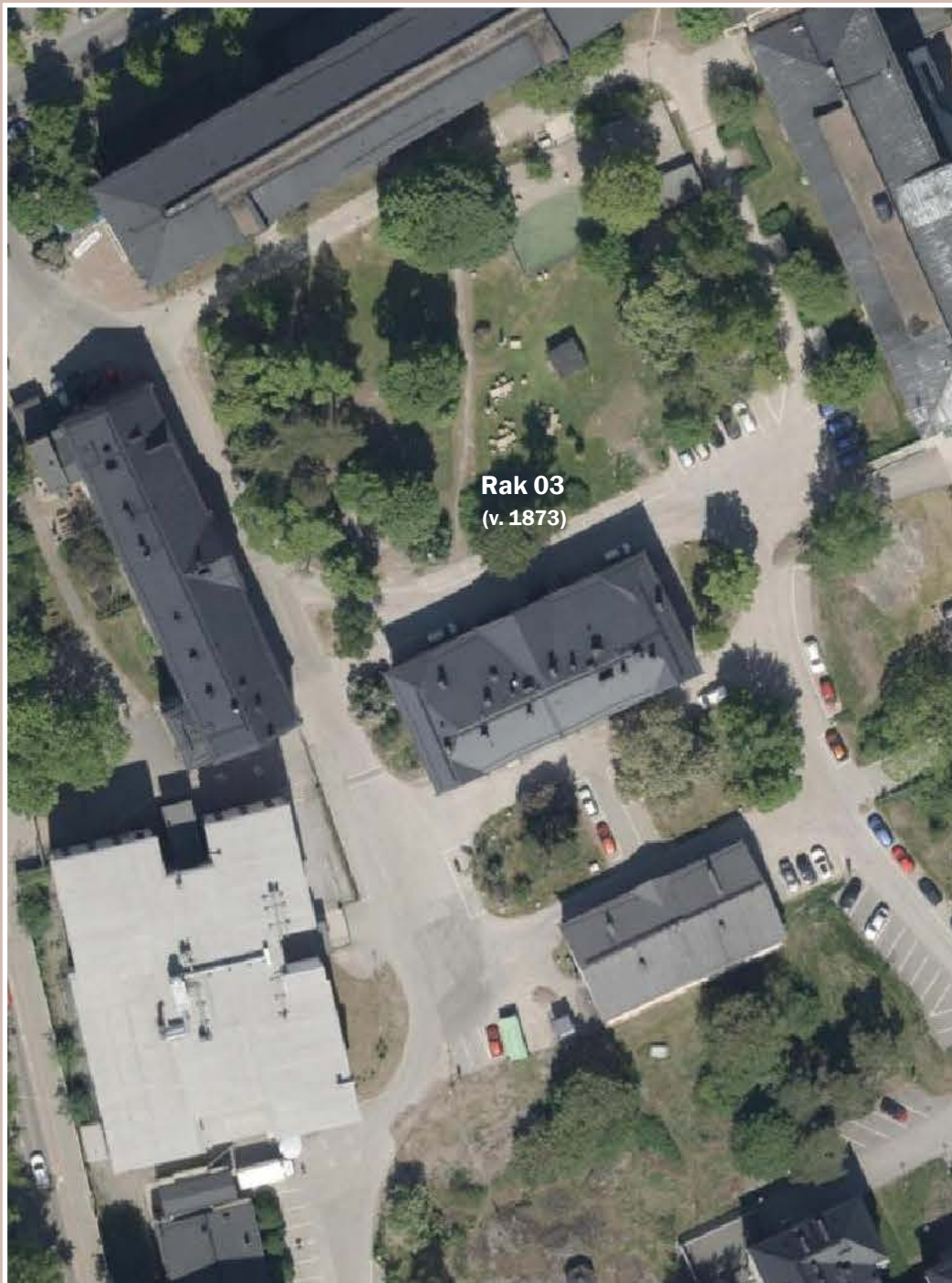

↑ Kivelän sairaalan asemapiirustus
22.12.1981. T. Pajunen, Helsingin kau-
pungin rakennusvirasto. HRVA

1.3 KIVELÄN ALUE JA KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS

Köyhäntalon päärakennus sijaitsee Kivelän sairaala-alueen pohjoispään sisäpihan keskellä. Päärakennus rakennettiin Kivelän köyhäntalon alkuvaiheessa vuonna 1873.

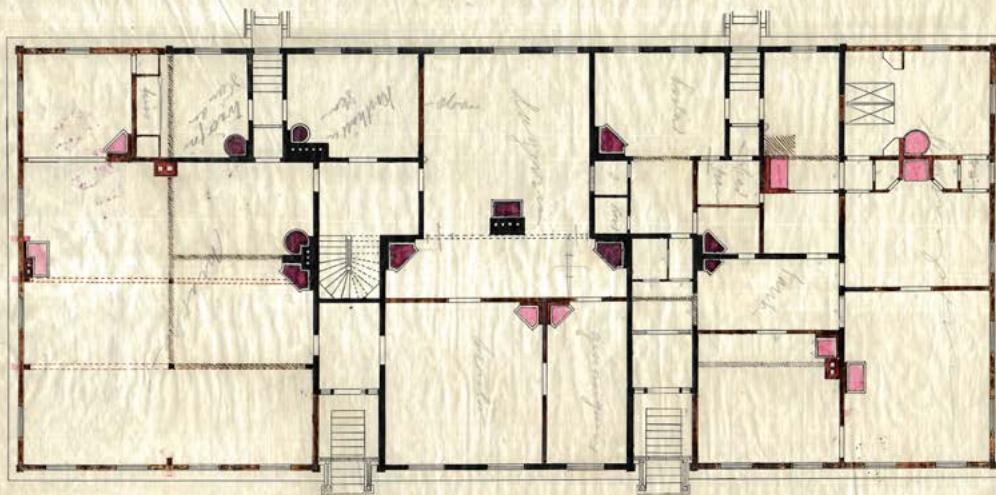

KIVELÄN ALUE JA PÄÄRAKENNUS V. 2023 ILMAKUVASSA
ILMAKUVA HELSINGIN KARTTAPALVELU

62 VII 3^a

Ritning till förändring och tillbyggnad i Ekonomibyggnaden i Helsingfors Stads
Arbets- och Facklig-gård.

Ändringen godkänns
av fullmäktiga i stadsstyrelsen
Sven Bergström

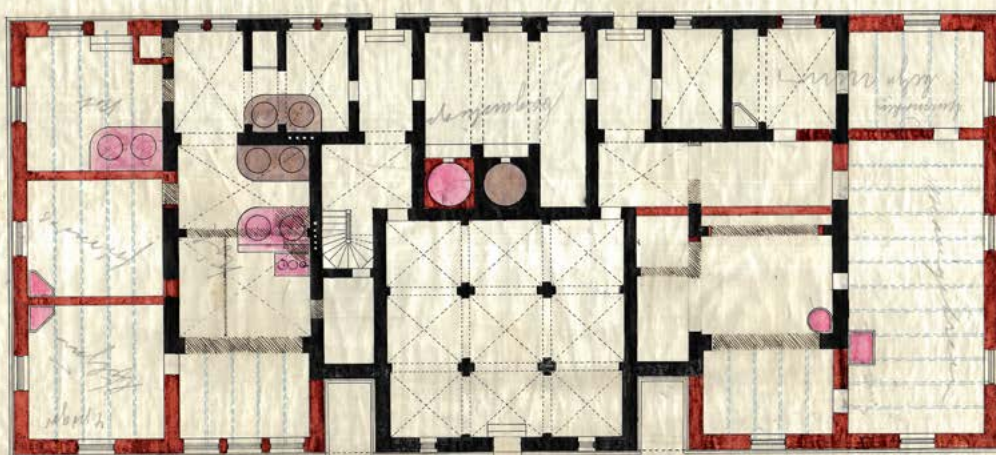

Helsingfors Maj 1894
Sven Bergström

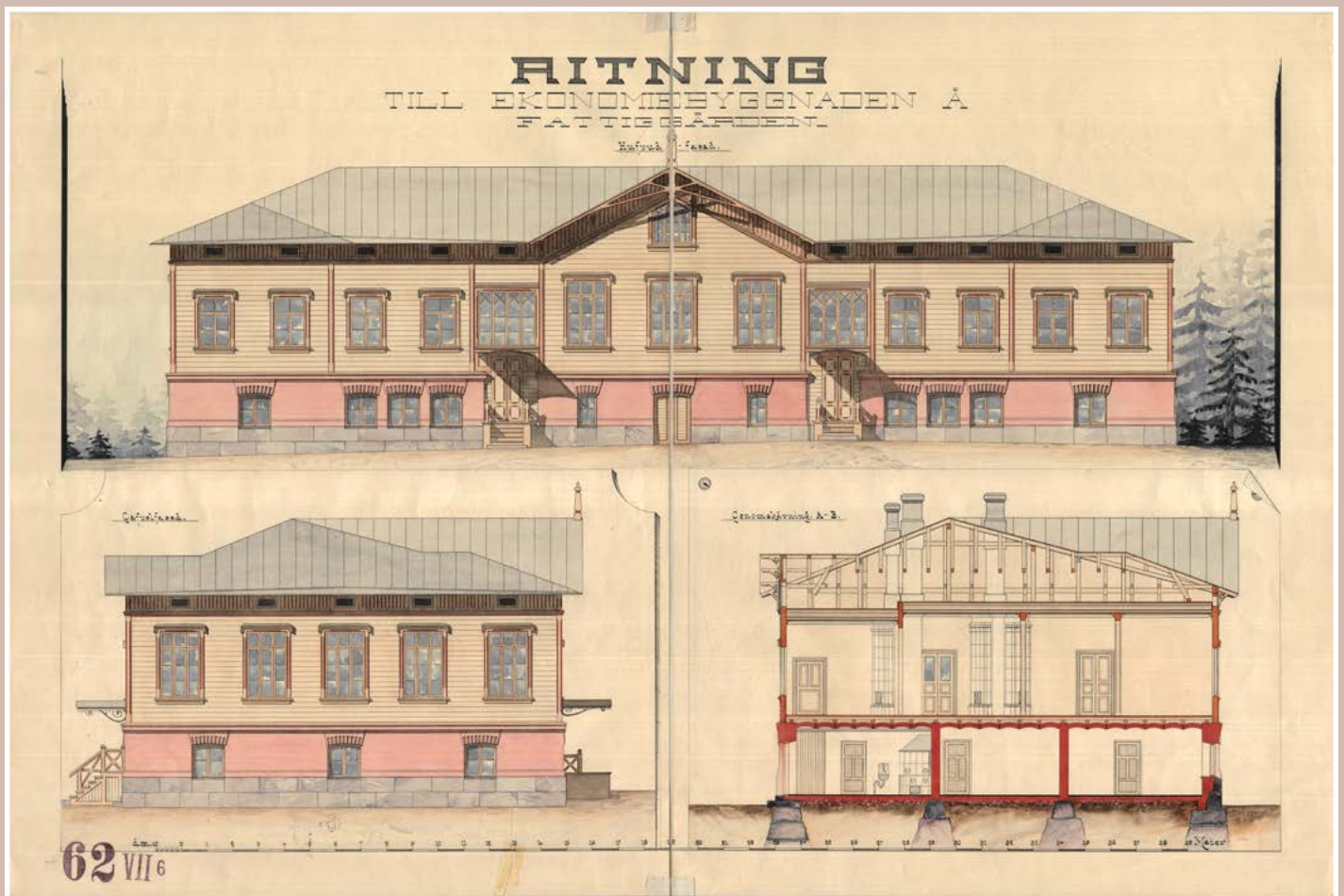
62 VII 2^a

Ritning till förändring och tillbyggnad i Ekonomibyggnaden i Helsingfors Stads
Arbets- och Facklig-gård.

Ändringen godkänns
av fullmäktiga i stadsstyrelsen
Sven Bergström

Helsingfors Maj 1894
Sven Bergström

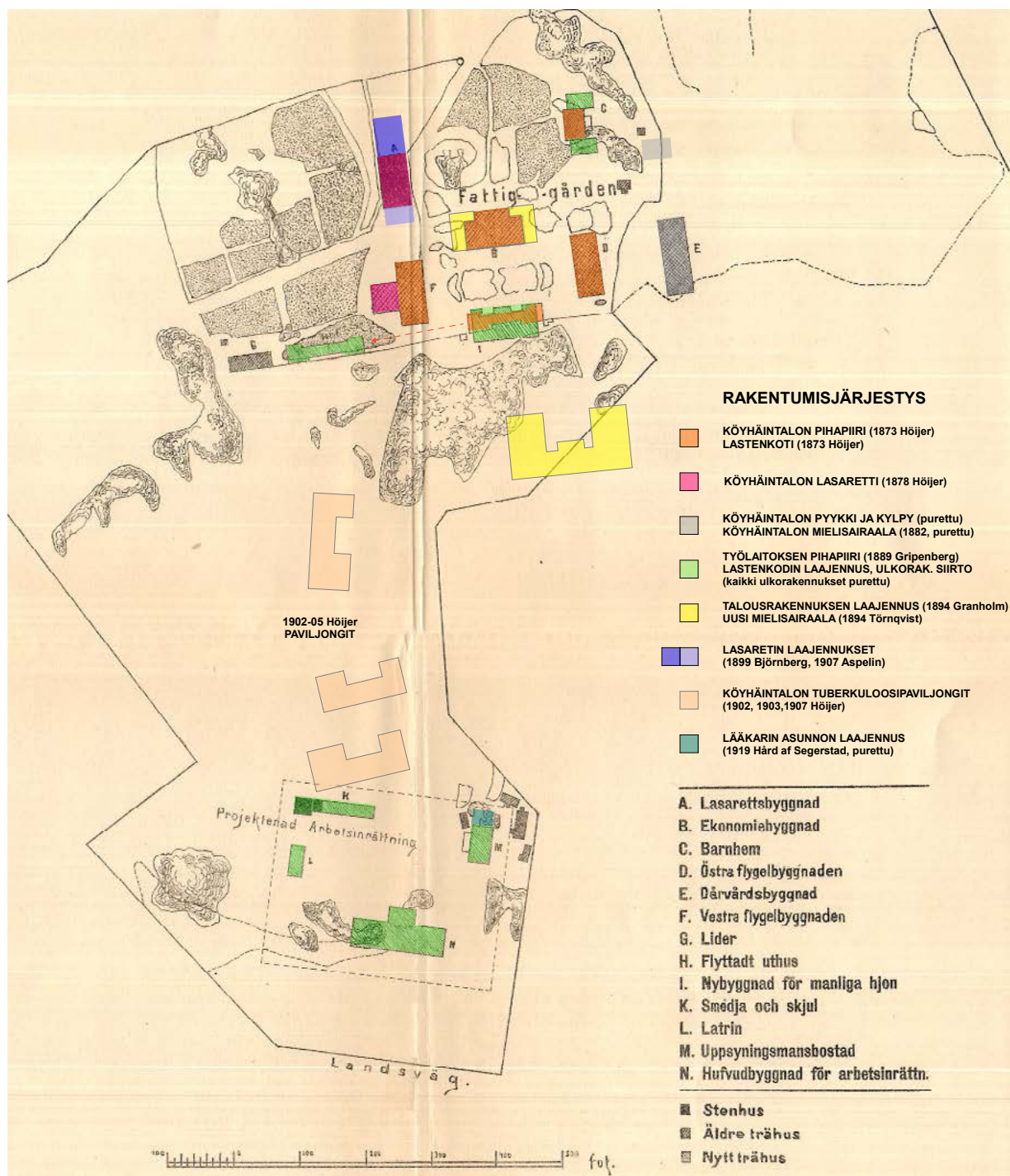

↑ Köyhäntalon päärakennuksen Julkisivu- ja leikkauspiirustus laajennusvaiheesta, signeeraamaton ja ajoittamaton. HKA

Melko suurella varmuudella piirustus ajoittuu loppuvuoteen 1894, jolloin ins. Herman Normén on signeerannut pohjapiirustukset toteutusta varten.

← Köyhäntalon päärakennuksen Muutospiirustukset vuodelta 1894, jolloin rakennusta laajennettiin molemmista päistään Allekirj. Burno Granholm. HKA

2 KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUKSEN VAIHEET

↑ Köyhäintalo, väritetty ajoituskaavio. amoy 2024 Pohjakuvana asemapiirros vuodelta 1887.¹

1 Situationsplan öfver Helsingfors stads Fattig- och arbetsgårds område. HKA

↑ Näkymä 1900-luvun alusta, edelleen olemassa olevan huvimajan kalliolta, kohti pohjoista ja Köyhäintalon pihapiiriä. HKA.

Taaimmaisena kuvassa keskellä pilkottaa köyhäintalon päärakennus, laajennetussa asussaan. Sen edessä oikealla etualalla on Mattila, joka rakennettiin aiemmin paikalla sijainneen pienemmän ulkorakennuksen paikalle. Tämä siirretty liiteri rajautuu pois kuvan vasemmasta reunasta. Huvimajan takana on läntinen siipirakennus rukoushuone laajennuksineen. Valokuvajan oikealla puolella olisi tiilinen mielisairaala.

2.1 KÖYHÄINTALON RAKENTUMINEN

KÖYHÄINTALON ENSIMMÄINEN VAIHE

Köyhäintalon pihapiiri

Köyhäintalon ensimmäinen vaihe oli Theodor Höijerin käsialaa. Suunnittelu aloitettiin jo vuonna 1871 ja rakennukset valmistuivat vuoden 1873 paikkeilla.¹

Köyhäintalon ensimmäiseen pihapiiriin kuului päärakennus eli Talousrakennus (B), itäinen ja läntinen siipirakennus (F ja D) sekä väliin jäävän pihan etelälaitaa rajaava ulkorakennus. Ensimmäisiin suunnitelmiin sisältyi myös muita ulkorakennuksia, kuten sauna ja pesutupa sekä ulkorakennus eläinsuojineen.² Sisäantolopuiston laidalla, hieman erillään muista rakennuksista sijaitsi lastenkoti (C), jossa olivat opettajain- ja hoitajainhuoneet.

Kun asukkaat saapuivat vaivaistaloon syksyllä 1873, kokonaisuus sijaitsi metsäsaarekkeen keskellä ja oli ympäröity korkealla aidalla. Asukkaat olivat itse myös rakentaneet alueelle johtavat tiet.³

¹ Höijerin suunnitelmien periaatteita hyödynnettiin edelleen 1880-luvun köyhäintalojen G.A. Helsingiuksen mallipiirustuspohjissa. Viljo, 1985. s. 130.

² Viljo, 1985. s. 129-130

³ Viljo, 1985. s. 130

Köyhäintalon päärakennus (Talousrakennus)

Köyhäintalon päärakennus eli Talousrakennus piti sisälleen keittiön, kellarin ja leivintuvan sekä huoneet johtajalle ja muutamalle työmiehelle eli palkoilliselle (hjon).

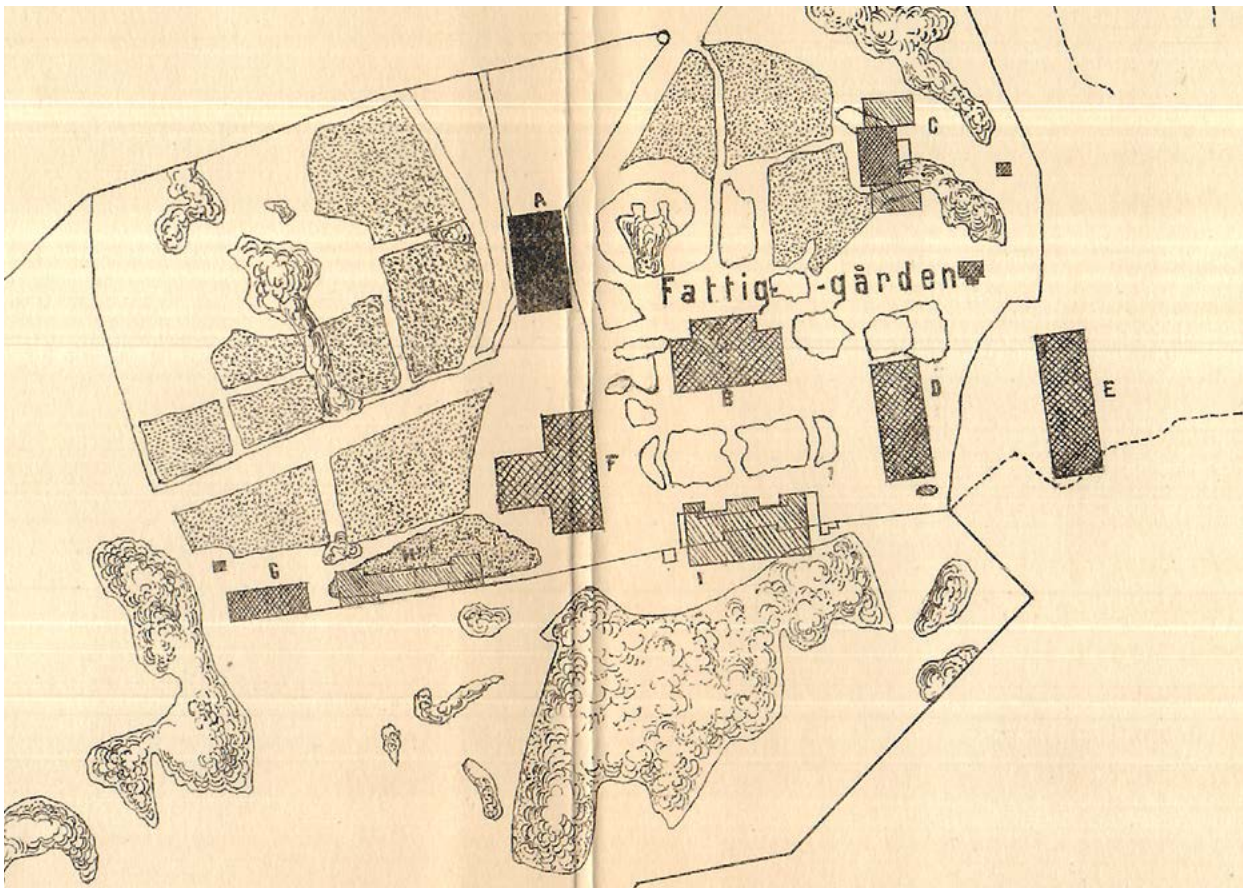
Itäinen siipirakennus

Itäinen siipirakennus eli työlaitos oli yksikerroksinen ja puurakenteinen. Rakennus sisälsi monenlaisia toimintoja "-- [mm.] höyhenten riivintää sekä kehruuta -- suutarin- ja räätälintöitä -- puusepän- ym. töitä -- viisi selliä eli koppia mielisairaita varten ja kaksi rangaistuskoppia sekä kolme asuinhuonetta kaikkiaan kahtakymmentä vaivaista varten."

Läntinen siipirakennus

Läntinen siipirakennus oli myös puurakenteinen, korkealla kivijalustalla "-- alakerrassa oli kuusi ja yläkerrassa kolme [ullakko]asuinhuonetta kaikkiaan 90 vaivaista varten."⁴ Kun tarvittiin vielä kirkkosali, läntistä siipirakennusta laajennettiin ulkolaidalta puurakenteis-

⁴ Heiniö; Rosén, Soininen & al, 1968. s. 194

↑ Ote asemapiirustuksesta vuodelta 1887. HKA. Piirustuksessa on esitetty Köyhäintalon pihapiirin keskeiset rakennukset ja niiden lisäksi myös vasta suunnittelun alla olevia rakennuksia.

Höijerin suunnitelmasta olivat tässä vaiheessa toteutuneet: Köyhäintalon päärakennus eli talousrakennus (B), Lasaretti (A), siipirakennukset (D, F), vanha mielisairaala (E), lastenkoti (C), sekä ulkorakennuksia, mm. liiteri ja pesutupa saunoineen. Gripenbergin suunnitteleminen mukaisina tulevana rakennuksina on esitetty: köyhäintalon työlaitos (I), sekä lastenkodin lisäsiivet. Siirretyn ulkorakennuksen (H) vanha sijainti näkyy ääriviivana työlaitoksen alla. Nämä toteutettiin vuonna 1889.

la rukoushuoneella vuonna 1876.⁵ Tätä ennen köyhäintalon päärakennuksessa sijainnut toisen kerroksen suuri sali oli mahdollisesti palvellut myös kirkollisissa taroituksissa.

Aikalaiskuvaus

Kuvaus köyhäintalon suunnitteluajalta valottaa ympäristöä, johon köyhäintalo rakentui. Aluetta lähestyttäessä pihapiiri asettui päärakennuksen taakse, neliömäisen pihan ympärille, joka oli alkuvuosina kolmimetrisillä aidoilla kulmistaan suljettu.

"Hufvudstadsbladetissa 3.9.1871 julkaistusta köyhäintalon kuvauksesta käy ilmi, että talousrakennuksen pohjoispuolella oleva puistomainen alue on ollut laitoksen etupiha. Rakennukset (aluejulkisivussa lastenkoti ja talousrakennus) ovat häämöttäneet maisematyylisen puiston takana. Vastaavasti köyhäintalo ja työlaitos se-

kä sen taakse myöhemmin rakennettu mielisairaalarakennus on sijoitettu julkisivun rakennusten taakse.

KÖYHÄINTALON LAAJENTUMINEN

Köyhäintaloa laajennettiin useassa vaiheessa ennen kuin Kivelän alue muutettiin sairaalaksi. Köyhäintalovaiheen aikana rakennettiin seuraavat rakennukset: köyhäintalon lasaretti v. 1878, mielisairaalarakennus v. 1882, lastenkodin laajennus, miesten asuin- ja työrakennus Mattila sekä työlaitoksen päärakennus v. 1889."⁶

Lasaretti v. 1878 ja mielisairaalat v. 1882 ja 1894

Seuraavaksi vuonna 1878 alkuperäisen pihapiirin luoteispuolelle suunniteltiin vaivaisimpia varten sairaala, punatiilinen Lasaretti (A). Köyhäintalon mielisairanhoidon kasvanutta tarvetta varten taas rakennettiin

⁵ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 197.

Höijerin suunnitelmien mukaan; saliin mahtui 150 henkeä.

⁶ Loci maisema-arkkitehdit, 2012. s.20. (HBL 3.9.1871)

↑ Ote asemapiirustuksesta vuodelta 1894. Allekirj. Bruno Granholm, HKA.

Piirustuksessa on esitetty Granholmin suunnittelema Köyhäntalon päärakennuksen laajennus. Köyhäntalon pihapiirin oikealla puolella on näkyvissä aidoin rajattuna ensimmäisen mielisairaalan pihat.

ensimmäinen mielisairaalarakennus (E) vuonna 1882. Puurakenteinen sairaala sijaitsi köyhäntalon pihapiirin läheisyydessä, nykyisen Hesperian sairaalan paikkeilla.⁷ Puinen rakennus korvattiin hyvin pian, jo vuonna 1894 tiilirakenteisella suuremmalla rakennuksella.

Köyhäntalon laajentuminen työlaitokseksi v. 1889

1880-luvun lopulla köyhäntaloa päätettiin paitsi laajentaa, myös liittää siihen erillinen työlaitoskokonaisuus. Suunnitelmista vastasi tässä vaiheessa Sebastian Gripenberg. Miesten rakennus Mattila (I) köyhäntalon pihapiirissä oli osa uutta työlaitosajattelua. Työlaitoksen varsinainen päärakennus sijoitettiin uuteen pihapiiriin, hieman etäämmälle, nykyisen Pohjoisen Hesperiankadun varteen. Molemmat rakennukset valmistuivat samana vuonna 1889.⁸

Tuberkuloosipaviljongit v. 1902, 1905 ja 1906

Höijerin köyhäntalorakennuksista mainittakoon vielä myöhemmät, 1900-luvun alussa tuberkuloosiparantoliksi suunnitellut puupaviljongit (Rak 12, Rak 13, ja Rak 14), jotka ovat edelleen alkuperäisillä paikoillaan Kivellän alueella.

KÖYHÄINTALON RAKENNUKSET NYKYISIN

Köyhäntalon ensimmäisen vaiheen rakennuksista on säilynyt vain Päärakennus eli Talousrakennus (B). Myöhemmistä rakennuksista ovat jäljellä Lasaretti (A), Mattila (I), tiilinen mielisairaalarakennus sekä kauemaksi alkuperäisestä pihapiiristä sijoitetut työlaitoksen päärakennus ja tuberkuloosipaviljongit.

⁷ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 198-200

⁸ Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 200-202

2.2 KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS V. 1873

PÄÄRAKENNUKSEN SUUNNITTELU JA RAKENTAMINEN

KIVELÄN VANHIN RAKENNUS V. 1873

Theodor Höijer suunnitteli köyhäintalon kaksikerroksisen päärakennuksen¹ vuonna 1872. Rakennus valmistui vuonna 1873 ja se on Kivelän sairaala-alueen vanhin säilynyt rakennus ja myös ainoa säilynyt rakennus köyhäintalon ensimmäisestä vaiheesta, tosin vuonna 1894 laajennetussa muodossaan.

Piirustuksia alkuperäisestä rakennuksesta ei tämän selvitystyön yhteydessä ole löytynyt. Rakennuksesta on olemassa vuodelta 1872 ehdotuspiirustus, joka ei kuitenkaan sellaisenaan toteutunut.² Alkuperäisen rakennusmassan pystyy hahmottamaan vuoden 1894 laajennus- ja muutospirustuksista. Tämän lisäksi rakennuksen kellarikerros on esitetty keittiötoimintojen muuttamista esittävässä piirustuksessa vuodelta 1887.³

Tilat ja toiminnot

Höijerin arkkitehtuuria väitöskirjassaan tutkinut Eeva Maija Viljo esittää Kivelän köyhäintalojen ja työlaitosten arkkitehtuurin esikuvana lie olleen kasarmien arkkitehtuurin, eritoten pohjaratkaisuja koskien.⁴ Helsingin sairaalalaitoksen historia -teoksen mukaan: "Alakerroksessa oli leipomo, varastohuone, mankeli- ja siilityshuone, kellari sekä kolme asuinhuonetta yhteensä viidelletoista vaivaiselle. Yläkerrassa oli laitoksen ruokasali ja keittiö, johtajan huoneisto, 5 huonetta, keittiö ja kylpyhuone sekä konttori ja asuinhuone neljälle vaivaiselle."⁵

Päärakennus tiilestä ja puusta

Köyhäintalon päärakennuksen ehdotusvaiheen yksi kiinnostava juonne liittyy rakenteiden historiaan. Päärakennuksen alakerta on ajalle tyypillisestikin holvattu kivirakenne. Yläkertaan sen sijaan suunniteltiin alun perin erikoinen rakenne: pystyhirsi, joka oli ulkopuolel-

ta verhoiltu punatiilellä ja sisäpuolelta rapattu. Kustannusten karsimisen myötä toinen kerros tehtiin toteutuksessa rakennuksessa kuitenkin perinteisemmin, lautaverhoiltuna ja salvottuna vaakahirsirakenteena.

Kustannusten karsiminen johti ilmeisesti myös heikkoon toteutukseen. Osa uuden rakennuksen välipohjista romahti jo vuonna 1876. Lisäksi rakennuksen tiloja pidettiin matalina ja sen portaikkoja epäkäytännöllisinä.⁶

1889 keittiömuutos⁷

Vuoden 1887 muutospirustuksen mukaan "...talousrakennuksen pohjakerroksen leipomo, varasto ja kaksi asuinhuonetta muutettaisiin keittiöksi ja ruokakonttoriksi ja toisen kerroksen keittiötilat liitettäisiin ruokasaliin. Esitetyt korjaustyöt valmistuivat vuonna 1889."⁸

1894 LAAJENNUS⁹

Höijerin alkuperäistä rakennusta laajennettiin Bruno Granholmin suunnitelmien mukaan vuonna 1894. Tuolloin rakennusta pidennettiin molemmista päistä ja tehtiin kattavasti tulisija- sekä tilamuutoksia. Lopullinen laajennus on toteutettu insinööri Herman Norrménin allekirjoittamien, Granholmin suunnitelmien pohjalta tarkennettujen suunnitelmien mukaan.

Laajennusvaihe toisti ilmeisesti ainakin suurelta osin alkuperäisosan arkkitehtuuria ja muotokieltä. Rakennuksen muutos oli kaikinensa kuitenkin niin kokonaisvaltainen, että rakennuksen alkuperäisyyttä arvioitaessa lähtökohtana pidetään tämän selvityksen yhteydessä laajennusvaiheen jälkeistä tilannetta.

1 Rakennusta nimitettiin myös talousrakennukseksi.

2 Theodor Höijer, 1872. Ehdotus Helsingin köyhäintalon päärakennukseksi, julkisivut (Viljo näytt. julk. 1987) / orig. MVA (MVBHA)

3 Muutosehdotus vuodelta 1887, ei allekirj. Köyhäintalo ja työlaitos. HKA

4 Viljo, 1985. s. 130

5 Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 194

6 Viljo, Eeva Maija, 1985. Theodor Höijer, väitöskirja. s. 130

7 Köyhäintalo ja työlaitos, muutosehdotus vuodelta 1887, ei allekirj. (G. Sundmans Litogr. Atelier. H:fors.) Talousrakennuksesta vain pohjakerros "Subasement af Ekonomiebyggnaden". HKA

8 Heiniö, Rosén, Soininen & al, 1968. s. 204-205.

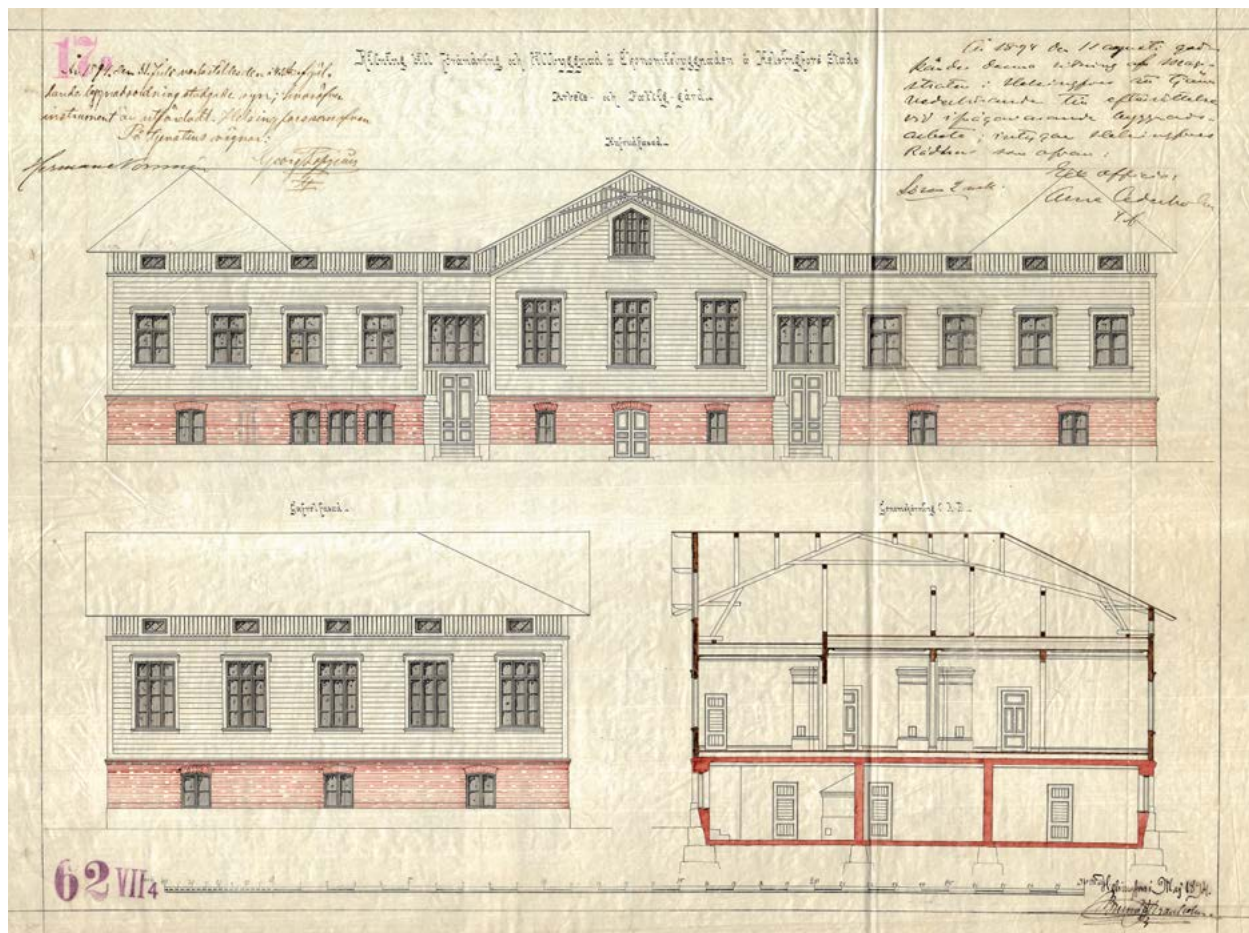
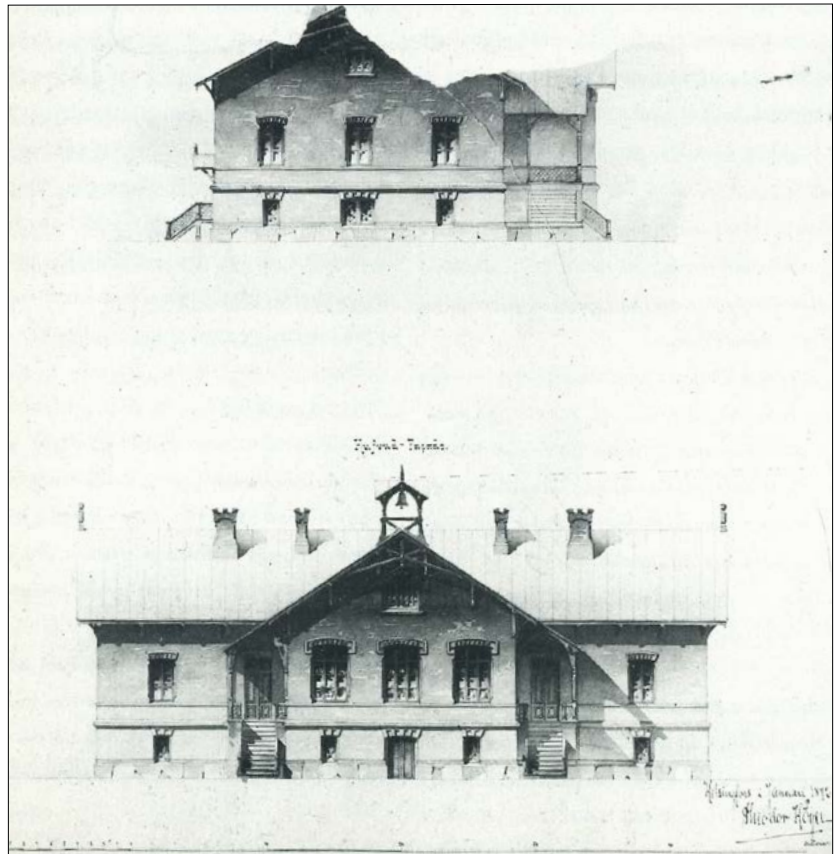
9 Piirustukset maalisk. 1894, allekirjoitus Bruno Granholm. Piirustukset lokak. 1894, Helsingin kaupungin rakennuskonttori, allekirjoitus Herman Norrmén. Pohjapiirrokset, julkisivut ja leikkaukset. HKA

→ Ehdotus Helsingin köyhäntalon päärakennukseksi 1872 tammi-
kuussa, ennen säästökierrosta. Jul-
kisivun keskellä, holvatus kellarin
osan päällä ulos työntyen, sijaitsi
alun alkaen ruokasali ja kokoontu-
mistila.

Piirustus näyttelyjulkaisussa. Viljo,
1987. s. 24. MV, RHO / Museoviraston
rakennushistorian osasto). Ehdotus
köyhäntalon päärakennukseksi. Alle-
kirj. Theodor Höijer. Viljo, 1985, s.130-
131 (väitöskirja).

↓ Bruno Granholmin laajennussuun-
nitelman julkisivut ja leikkaus vuo-
delta 1894. Suunnitelmat eivät
täysin sellaisenaan toteutuneet.

Piirustukset maalisk. 1894, allekirjoi-
tus Bruno Granholm. HKA

2.3 ARKKITEHTI CARL THEODOR HÖIJER

20.02.1843, Helsinki - 31.10.1910, Helsinki

Päälähteet: *SKS Kansallisbiografia*: Höijer, Theodor (1843–1910)¹, Arkkitehtuurimuseon arkkitehtiesittely², *Theodor Höijer 1843–1910: arkkitehti³, C. Th. Höijer: En Självbiografi⁴*.

MENESTYNYT ARKKITEHTI

Theodor Höijer oli ensimmäinen suomalainen arkkitehti, joka menestyi ja saavutti jälkimainetta ilman rakenushallinnon virka-asemaa. Höijerin uran tuotteliain vaihe osui 1880-luvun nousukauteen, jolloin suunnittelutöitä oli runsaasti tarjolla. Oman työllistymisen lisäksi tämä mahdollisti myös avustajien palkkaamisen. *"Höijerin ammatillinen toiminta muokkasi osaltaan Suomessa arkkitehdin toimenkuvaa ja teki hänen toimistostaan 1900-luvun vaihteessa yleistyneiden arkkitehtitoimistojen edelläkävijän."*⁵

*"Theodor Höijerin arkkitehdinura liittyy Suomen elinkeinoelämän vapautumiseen sekä kunnallishallinnon kehitykseen. Pikkuvarakas käsityöläistausta antoi Höijerille vahvat siteet vaurastuvaan ja poliittisesti yhä merkittävämpään kaupunkiporvaristoon, jonka piiristä lähtivät mannermaista suurkaupunkia ihailevat rakennuttajat. Höijeristä tuli heidän suosikkiarkkitehtinsä, jonka rakennukset ennen 1800- ja 1900-luvun vaihdetta hallitsivat kaupunkikuvaa Helsingin uuden liikekeskustan hienoimmilla kaduilla."*⁶

OPINNOT

Höijerin isä, joka omisti kalusteverstaan, kannusti poikaansa jo nuorena arkkitehdin uralle. Höijer kävi isänsä lähettämänä monilla piirustuksenopettajilla ja myös

Suomen Taideyhdistyksen piirustuskoulua. Plastista muotoilua Höijer oppi koristekuvanveistäjä Carl Sjöstrandin yksityisoppilaana.⁷

Höijer kävi 1856–62 Helsingin Teknillistä reaalkoulua, jossa opetusohjelmaan kuului mm. korkeampi matematiikka. Vaikka Höijerin koulutuksessa *"oli monia puutteita, jos sitä ajattelee arkkitehdinammattissa vaa-ditun sivistyksen kannalta"*, oli hänellä toisaalta uralaan paljon apua käsityötaitojen tuntemuksesta. Höijerin varhaiskoulutus oli monessa suhteessa samanlaista kuin käsityöläisten, ja hän oli myös taitava muurari.⁸

Ilman ylioppilastutkintoa Höijerillä ei ollut asiaa silloisen Intendentinkonttorin harjoittelijaksi. *"Vaihtoehtoiseksi koulutustieksi tarjoutui ensin harjoittelu Turun läänin arkkitehdin Georg Theodor Chiewitzin toimistossa⁹, sitten opiskelu Tukholmassa Kuninkaallisessa vapaiden taiteiden akatemiassa. Merkittäväksi muodostuivat arkkitehtuurin professorin Fredrik Wilhelm Scholanderin ohjaus sekä Tukholman rakennustyömailla ja piirustuskonttoreissa hankittu kokemus."*¹⁰

Taustansa ja opintojensa ansiosta Höijerillä oli laajempi tietämys käytännön rakentamisesta kuin esim. hänen Intendentinkonttorissa oppinsa saaneilla kollegoillaan. Intendentinkonttori ei tiettävästi vaatinut aloittelijoita osallistumaan käytännön rakennustyöhön.¹¹ Höijer toimi urallaan myös rakennuttajana ja rakennustyömaan valvojana.

7 Viljo, 1987. II Varhaisvuodet, Ammatinvalinta

Höijer tilasi myöhemmin mm. osan Ateneumin koristeveistoksista Sjöstrandilta.

8 Viljo, 1987. II Varhaisvuodet, Ammatinvalinta

Höijer oli Theodor Zhiewitzin kehoituksesta töissä muurarina Helsingin teatterin rakennustyömaalla ja hänellä oli jopa aikomuksena hankkia kisällinkirja, joka Ruotsin Akatemiassa oli edellytyksenä arkkitehdinuralle.

9 Vuosina 1861–62.

10 Viljo, 1997.

11 Viljo, 1987. II Varhaisvuodet, Ammatinvalinta

Höijer kertoo, että hänen muurausharjoittelunsa oli herättänyt hämmästyä Helsingin pikkukaupunkilaispiireissä, jotka eivät olleet tottuneet näkemään herrasperheen jälkeläisiä rakennustyömaalla.

URAN ALKU

Valmistuttuaan arkkitehdiksi Tukholman kuninkaallista akatemiasta vuonna 1868 Höijer palasi Helsinkiin ja pääsi vuonna 1870 töihin arkkitehti A. H. Dalströmilä, joka oli ylennyt yleisten rakennusten ylihallituksen ylijohantajaksi.¹² Virkaura ylihallituksessa jäi kuitenkin parin vuoden välivaiheeksi, minkä jälkeen Höijer perusti arkkitehtuuritoimiston yhdessä kolmen arkkitehtitoverinsa kanssa vuonna 1872.¹³ Yhteistyö ei osoittautunut kovin hedelmälliseksi, ja se päättyi jo muutaman vuoden kuluttua vuonna 1876.¹⁴

*"Dalströmin alaisuudesta irtaantuminen merkitsi asetumista kilpailemaan virka-arkkitehtien kanssa lähinnä yksityisistä ja kunnallisista rakennusprojekteista. Höijerin tärkeimmät asiakkaat uran alkuvaiheessa olivat Sinebrychoffin viina- ja oluttehdas sekä Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, myöhemmin Helsingin kaupunki. Sinebrychoffille Höijer piirsi muun muassa kellari-varastoja, panimon, viinatehtaan ja kerrostalon."*¹⁵

Höijerin ensimmäinen ajanjakso Kivelän alueen arkkitehtina sijoittui tähän uran alkuvaiheeseen. Kivelän köyhäntäorakennusten lisäksi hän suunnitteli kaupungille muun muassa useita kansakouluja ja paloaseman. Helsingin kaupungin rakennussuunnitteluun hän osallistui myös valtuuston lautakuntatyössä.

URAN HUIPPUKAUSI

Höijerin läpimurto tapahtui vuoden 1876 taide- ja teollisuusnäyttelyn rakennuksen arkkitehtina. Samoihin aikoihin alkoi yhteistyö rakennusalalla toimivan liikemiehen Fredrik Wilhelm Grönqvistin kanssa. Korttelin mittainen liike- ja asuintalo Pohjois-Esplanadilla oli vuoden 1880 korvilla laajin ja edustavin projekti Helsingin uudessa kaupunkikuvassa. Toinen Grönqvistin merkittävä rakennushanke oli Hotelli Kämp. Höijerin asiakaspiiriin

kuului lopulta monia yhteiskunnallisesti merkittäviä rakennuttajia, joille Höijer piirsi kerrostaloja ja huviloita.¹⁶

Ehdoton huippu Höijerin uralla oli Ateneumin taide-museon suunnittelu. Erinäisten suunnittelu- ja kilpailuvaiheiden jälkeen senaatin valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Leo Mechelin antoi suunnittelun Höijerille ohittaen näin yleisten rakennusten ylihallituksen arkkitehdit. Ateneum oli tarkoitettu Suomen Taideyhdistykselle ja Suomen Taideteollisuusyhdistykselle, mutta rakennuttaja ja rahoittaja oli valtio. Mechelinillä oli ilmeisesti aikeena kiinnittää Höijer johonkin rakennushallinnon korkeaan virkaan.¹⁷ Tämä jäi kuitenkin toteutumatta. Muita Höijerin tunnetuimpia töitä Helsingissä ovat Helsingin pääpaloasema, Rikhardinkadun kirjasto ja Vapaaehtoisen Palokunnan talo Keskuskadulla Ateneumin kulmalla (purettu). Jälkeenpäin suurta huomiota on saanut ns. Norrménin talo Katajanokan kärjessä, joka purettiin Alvar Aallon Enso Gutzeitin pääkonttorin tieltä 1960-luvun alussa.

URAN LOPPUPUOLI

Höijer haki kaksi kertaa ensimmäisen arkkitehdin virkaa yleisten rakennusten ylihallituksesta, mutta etusijalle asetettiin viraston omat arkkitehdit. Toisella kerralla, 1890-luvun alussa, hän olisi ollut viran tarpeessa. Talouselämän pysäyttäessä Helsingin rakennustoiminnan melkein kokonaan moni rakennuttaja teki konkursin. Höijerillä oli itselläänkin suuri kerrostalohanke, josta hänen oli myytävä osuutensa yhtiökumppanilleen.¹⁸

Rakennustoiminnan vilkastuessa uudestaan 1800-luvun lopussa Höijer ei enää ollut pääkaupungin johtava arkkitehti. Hän sai silti edelleen merkittäviäkin tilauksia esimerkiksi teollisuuslaitoksilta ja Helsingin kaupungilta. Höijerin paluu Kivelän alueen suunnittelijaksi tapahtui tässä vaiheessa. Samanaikaisesti ensimmäisen Kivelän tuberkuloosipaviljongin kanssa vuonna 1902 valmistui Helsinkiin Höijerin suunnitelma Vallilan kansakoulu. Theodor Höijerin työura päättyi 1905 osittain halvaannuttavaan sairauskohtaukseen.

12 Dalström oli ollut Höijerin opettajana Teknillisessä Reaalikoulussa ja Höijer oli tehnyt hänelle lyhyesti töitä jo ennen lähtöään Ruotsiin.

13 Höijerillä, Frans Sjöströmillä, Theodor Deckerillä ja Axel Loenbomilla kanssa oli yhteinen tausta työskentelystä Chiewitzillä ja opiskelusta Tukholmassa. vuosina 1872–76.

14 Viljo, 1987, II Varhaisvuodet, Töiden aloittaminen Helsingissä..

15 Viljo, 1997.

16 Viljo, 1997

17 Viljo, 1997

18 Viljo, 1997

2.4 V.1894 LAAJENNUKSEN JÄLKEISET MUUTOKSET

1911 tulisijamuutokset¹

Muutama tulisijamuutos pohjakerroksessa.

1913 / 1918 talotekniikka²

Ei päiväystä. Sama sisältö kuin rak 05, 07 ja 08 piirustuksissa: talotekniikan lisäykset.

Tilamuutokset ovat maltillisia, molempiin on kerroksiin esitetty teknisiä parannuksia, erityisesti keittiö ja makkelihuone: useita uusia vesikalusteita, kylpyhuone. Lisäksi mm. sähkövalot ja ilmanvaihto esitetty.

1937 tilamuutokset ja leivinuuni³

Tila- ja tulisijamuutoksia keskiosalla: leipomon uudelleenjärjestely, mm. vanhan leivinuunin purku uuden tieltä, sekä välipohjan rakennemuutokset. Yläkerroksessa keskialueella varasto- ja asuinhuonejärjestelyt sekä tulisijamuutos.

1946 asunnon muutos⁴

Tila- ja tulisijamuutoksia länsipäädyssä: työnjohtajan asunnon tilajärjestelyt pohjakerroksessa. Asemapiirros ja pohjapiirros.

1949 tilamuutokset⁵

Tila- ja tulisijamuutoksia itäpäädyssä: paja- ja pesutilajärjestelyt pohjakerroksessa.

1982 laajat tilamuutokset, korjaukset ja purut⁶

Tilojen uudelleenjärjestelyä kattavasti: mm. yläkerrassa tilojen lisäjaot ja märkätilamuutokset, sekä alakerrassa sosiaalitalamuutokset ja pajatoiminnan laajentaminen. Uunien purkuja, mukaan lukien leivinuuni. Pintojen uusimiset. Yläkertaan johtavien ulko-ovien uusiminen, pohjakerroksen ovien kunnostus. Ikkunakunnostus, väliovien kunnostus, siirto tai uusiminen.

1992 tilamuutokset ja tavarannostin⁷

Tilamuutoksia pohjakerroksen länsipäädyssä: apuvälinevaraston järjestäminen. Pohjoisjulkisivun keskimäisen sisäänkäynnin uusiminen, tavarannostin ja uusi ulko-ovi vanhan mallin mukaan.

1 Piirustus 25.11.1911, Helsingin kaupungin rakennusvirasto, allekirjoitus Karl Hård af Segerstad. Asemapiirros ja pohjakerroksen pohjapiirros. HKA.

2 Pohjapiirustukset v.1913 taloteknisiin täydennyksiin, leimattu Helsingin kaupungin rakennuskonttorissa 13.6.1918.

3 Tulisijan muutospiirustus 29.4.1937, Helsingin kaupungin rakennustoimisto, allekirjoitus Gunnar Taucher. Asemapiirustus, pohjapiirustus ja leikkaus. HRVA.

4 Työnjohtajan asunnon sisustaminen., piirustus v. 1946, Helsingin kaupungin rakennustoimisto, allekirjoitus Hilding Ekelund. Asemapiirustus, pohjakerroksen pohjapiirustus. HRVA.

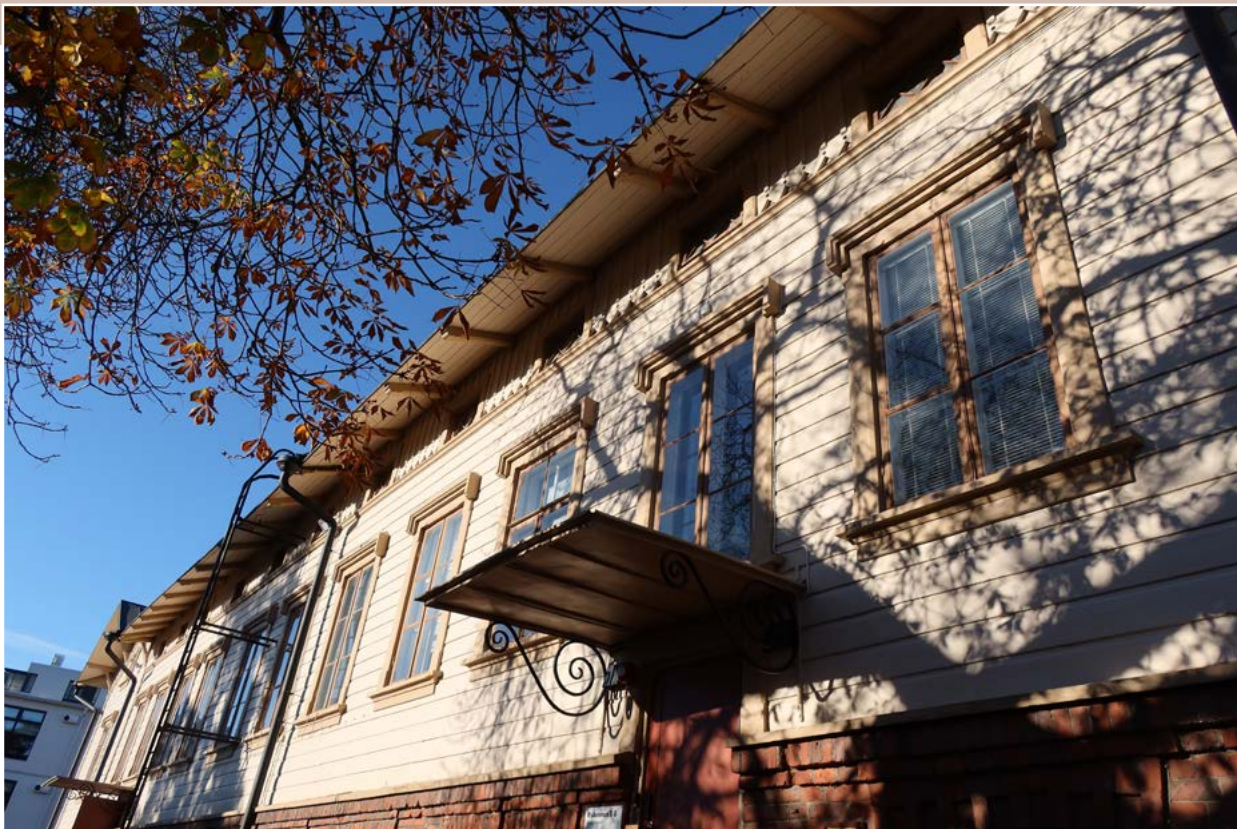
5 Rakennus ja tulisijamuutospiirustus v.1949, Helsingin kaupungin rakennustoimisto, allekirjoitus Hilding Ekelund. Asemapiirustus, pohjakerroksen pohjapiirustus ja leikkaus. HRVA.

6 Työ- ja sosiaalitalajärjestelyt. Helsingin kaupungin rakennusvirasto, allekirjoitus T. Pajunen. Pohjapiirustukset. KYMPA.

7 Apuvälinevarasto. Helsingin kaupungin rakennusvirasto. Pohjapiirustukset. KYMPA.

3 ULKOARKKITEHTUURI

↑ Päärakennuksen eteläjulkisivua. amoy 2024

3.1 ALKUPERÄINEN ULKOARKKITEHTUURI JA RAKENNE

Köyhäntalon päärakennus on julkisivujensa osalta yksi parhaiten säilyneitä rakennuksia Kivelän alueella. Julkisivuverhoukset, listat ja ikkunat ovat pääsääntöisesti alkuperäisiä.

KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS 1873

Vanhin jäljellä oleva rakennus Kivelän alueella, Köyhäntalon päärakennus, muodostaa nykyisen rakennuksen keskiosan. Ensimmäisestä vaiheesta ei ole löytynyt toteutuksen pohjana ollutta julkisivupiirustusta, joten sommittelua joutuu arvioimaan v. 1872 luonnospiirustuksesta, joka ei sellaisenaan toteutunut. Tällöin puurakenteinen yläosa oli vielä suunniteltu tiiliverhoiluksi. Toteutuneen rakennuksen ulkoasu on Kivelässä toistuvaa varhaista tyyppiä, jossa pohjakerroksen muurit ovat tiiltä ja ylempi kerros ullakkoineen on puuta.

PÄÄRAKENNUKSEN LAAJENNUS 1894

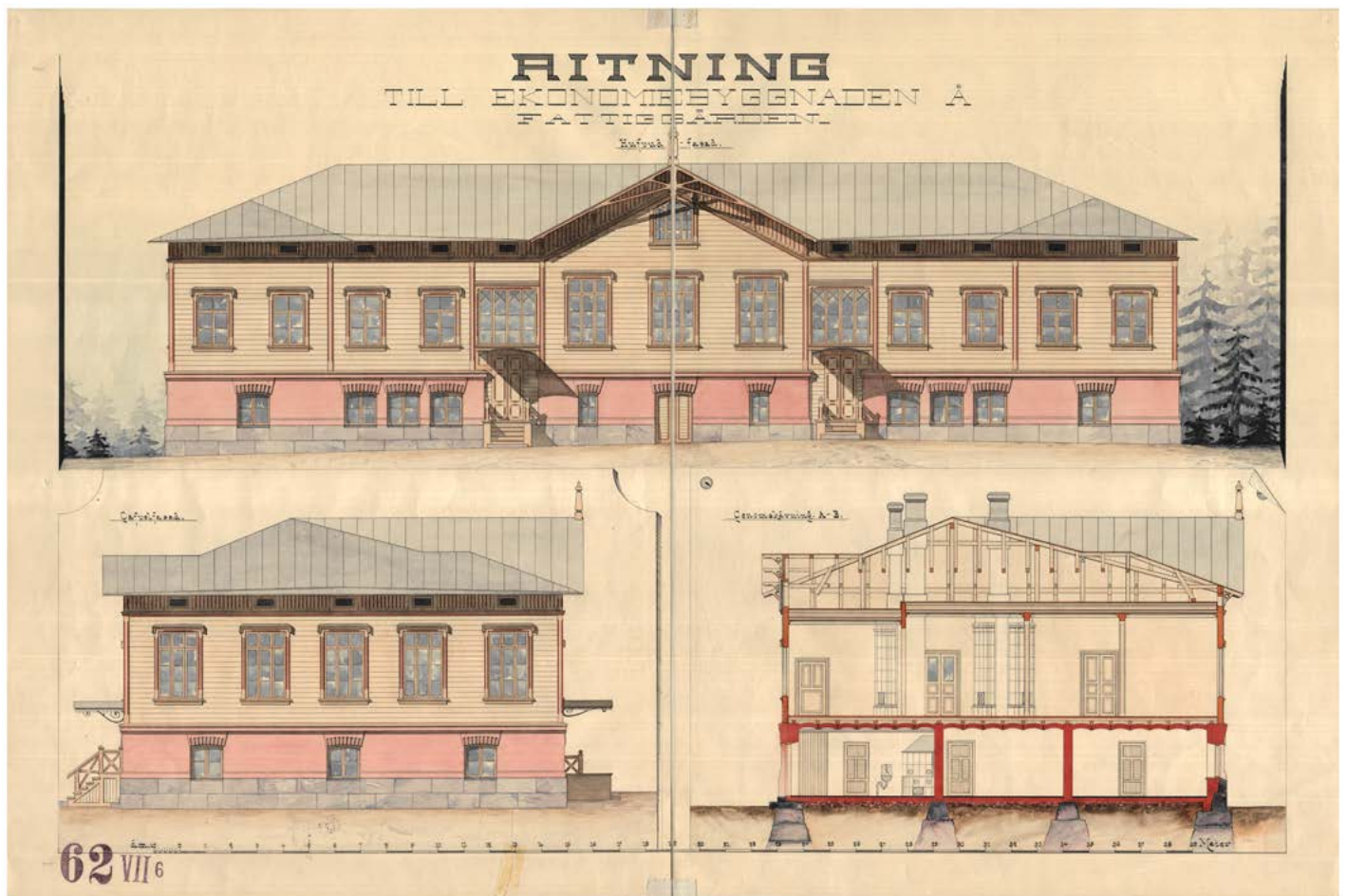
Tässä selvityksessä alkuperäisenä vaiheena käsitellään vuoden 1894 laajennusvaiheen myötä syntynyttä kokonaisuutta. Laajennettu Köyhäntalon päärakennus

on asultaan yhtenäinen – uusi julkisivu suunniteltiin alkuperäisen rakennuksen ehdoilla.

Massoittelu

Laajennusvaiheessa rakennusta pidennettiin molemmista päistään. Tämän lisäksi rakennuksen pohjoisen pääjulkisivun porrastuva linja suoristettiin. Alun perin keskirisaliitti työntyi muuta julkisivua ulommaksi ja risaliittia reunustaneet sisäänkäyntiportaat olivat ulkotilassa katoksen alla. Sisäänkäyntien jälkeen julkisivu porrastui vielä uudestaan. Vuoden 1894 laajennusosa nielaisi portaat uuden suoran julkisivun taakse.

Päärakennuksen runko on laajennuksista johtuen melko syvä ja vesikatto lukuisista poikkipäädystä johtuen monimuotoinen.

↑ Julkisivu- ja leikkauspiirustus laajennusvaiheesta, signeeraamaton ja ajoittamaton. HKA.

Tämä myöhempi piirustus vastaa toteutusta paremmin kuin B. Granholmin alkuvuodesta 1894 tekemä suunnitelma. Esimerkkinä kappaholvit, sokkelikerroksen ikkunaholvien tiilikoristelu, katokset ja julkisivujako. Melko suurella varmuudella piirustus ajoittuu loppuvuoteen 1894, jolloin ins. Herman Normén on signeerannut pohjapiirustukset toteutusta varten.

→ Päärakennuksen rungosta tuli laajennuksen jälkeen hyvin syvä ja kattomuodosta melko monimuotoinen. amoy 2024

↑ Pohjoisen puoleisella pääjulkisivulla keskirisaliitin julkisivupinnat ovat v. 1873 ensimmäisestä vaiheesta. amoy 2024

Julkisivujen puuverhoukset ja tiilimuurit

Nykyiset puuosan julkisivuverhoukset ja listoitukset sekä maantasokerroksen tiilimuurit ovat pääosin alkupe räisiä. Julkisivuverhouksen ja tiilimuurin detaljoinnin perusteella voi päätellä, että laajennusvaiheessa vanhat julkisivupinnat jätettiin paikalleen. Vuoden 1873 ensimmäisen vaiheen julkisivuverhouksia ja tiilimuureja on nykyisin näkyvissä rakennuksen eteläjulkisivun keskiosalla, päissä olevia poikkiharjaisia osuuksia lukuun ottamatta, pohjoisjulkisivulla keskirisaliitin kohdalla. Loput julkisivuverhouksista ja tiilimuureista ovat laajennusvaiheesta.

Toisen kerroksen puujulkisivun vaakaverhoillut ja melko maltillisesti koristellut kentät on rajattu tummemmin vuorilaudoin ja julkisivun jakolistoin. Koristeellista puuarkkitehtuuri on räystäiden alla. Pääjulkisivun keskirisaliittin pääräystänsä alla on diagonaalikokoriste, mutta julkisivupiirustuksessa ja vanhassa valokuvassa esiintyvää harjan yläpuolelle nousevaa spiraalia ei enää ole.¹

Mahdollisesti julkisivukoristelua laajennuksen yhteydessä ajanmukaistettiin. Tuolloin luotu kokonaisilme

¹ Luonnoksessa paikalle oli esitetty vellikello, mutta se karsiutui jo piirustusvaiheessa.

on säilynyt hyvin nykypäivään. Ilmeeltään rakennus vertautuu vuonna 1889 toteutettuihin Kivelän työlaitosrakennuksiin (Rak 7 ja Rak 8).

Katokset ja portaat

Portaat ja katokset tuovat molempiin julkisivuihin aksenttia. Laajennuksen yhteydessä pääjulkisivun sisäänkäyntikatokset saivat uuden ilmeen, kun toiseen kerrokseen johtava portaat siirtyivät rakennusrungon sisäpuolelle. Pitkien keskirisaliittia kehystäneiden ulkoportaiden tilalle tulivat suuret näyttävät lasiseinät. Ulko-ovet ja muutamat ulkoaskelmat suojattiin julkisivusta ulos työntyvin pikkukatoksin. Alun perin ulkoportaat oli mahdollisesti katettu pitkin sivuräystäin.

Eteläjulkisivulla toiseen kerrokseen johtavat portaavat ovat samoin osittain rungon sisällä, osittain ulkona katoksen alla. Näin lienee ollut jo alkuvaiheessakin.

Ikkunat

Alkuperäisiä ikkunoita ja heloja on säilynyt hyvin. Ylemmän kerroksen ikkunat ovat yleensä kuusiruutuisia, keskirisaliitin ja itäpäädyn suuret ikkunat 12-ruutuisia. Perusikkunan karmijako vaihtelee rakennusvaiheittain. Alkuvaiheen julkisivuilla ikkunat ovat pystyvälikarmil-

↑ Eteläjulkisivun poikkiharjaiset osat ovat laajennusvaiheesta, muut julkisivupinnat v. 1873 vaiheesta. amoy 2024

lisiä, laajennusosan ikkunoissa on T-karmi. Koska molemmissa pystyjako muodostuu kolmijakoiseksi, ero jää helposti huomaamatta.

Ullakolla on yleensä haukkaikkunat diagonaalipuittein. Poikkiharjojen ullakkoikkunoissa on uusgotiikan teräväkärkinen ikkunamuoto. Maantasokerroksen tiiliosan ikkunat ovat kaksi- tai neliruutuisia tiiliholvikaarellisia ikkunoita.

Ulko-ovet

Ulko-ovet on pääsääntöisesti vaihdettu metallioviksi, joiden ulkonäkö poikkeaa alkuperäisestä. Tuulikaappien sisäpuolella on hyvin säilyneitä yksityiskohtia. Laajennusvaiheessa syntyneiden porras-tuulikaappien sisemmät ovet ovat vanhat, mahdollisesti jopa alkuperäiset ulko-ovet.

Itäpäädyn suuren salin rakenteet

Laajennusvaiheessa itäpäädyyn tehtiin suuri salitila, jonka ulkoseiniä tukemaan on asetettu följarit molemmin puolin ulkoseiniä. Julkisivussa näkyvät följarit on otettu osaksi julkisivukenttiä jakavia listoituksia. Itäjulkisivun normaalia kookkaammat ikkunat viestivät sisällä olevasta salista. Ikkunat suurentuivat vasta toteutus-

↓ Itäpäädyn följarit ja kookkaammat ikkunat. amoy 2024

piirustusvaiheessa, ne lainaavat ulkonäkönsä sisäänkäyntijulkisivun keskiosalta. Länsipäädyssä, jossa suurta salitilaa ei ole, nämä muutokset puuttuvat.

3.2 JULKISIVUMUUTOKSET JA SÄILYNEISYYS

Köyhäintalo päärakennuksen julkisivut ovat hyvin pitkälle v. 1894 laajennuksen jälkeisessä asussa.

Ulko-ovet on kuitenkin viime vuosina uusittu metallioviksi. Toisen kerroksen sisäänkäyntien edessä olevat portaat on uusittu vanhaa mallia mukaillen. Näiden lisäksi maantasokerroksen tillimuureissa on tehty aukkomuutoksia. Aukkomuutokset on esitetty osion 4.2 säilyneisyyskaavioissa.

↑ Ote laajennusvaiheen julkisivupiirustuksesta 1890-luvulta, itäinen päätyjulkisivu "Gafvelfasad". HKA.

Vasemmalla takajulkisivun sisäänkäynti toiseen kerrokseen, oikealla vastaavasti pääjulkisivun toinen sisäänkäynti. Sisäänkäyntiportaat olivat erilaiset pääjulkisivulla ja takajulkisivulla.

↑ Eteläjulkisivun uusittuja ulko-ovia sekä uusittu sisäänkäyntiporras. Katetut portaat vievät toiseen kerrokseen, ovet piha-
tasolla pohjakerrokseen. Portaan malli mukailee 1890-luvun
porrasta. Portaan oikealla puolella maantasokerroksen tiili-
muurin entinen ikkuna-aukko on muutettu oviaukoksi. amoy
2024

← Pohjoisen puoleisen pääjulkisivun toiseen kerrokseen vievä si-
säänkäynti on uusittu vastikään. Ulkoportaan sivut olivat 1894
suunnitelmassa laatikkomalliset, nyt porras on tehty takajulki-
sivun portaan mallia mukaillen. Portaan yläpuolisessa katok-
sessa on mahdollisesti tehty vedenpoistoon liittyviä pellitys-
muutoksia. amoy 2024

3.3 VANHAT VALOKUVAT

↑ Kurkistus Sibeliuksenkadulta kohti Talousrakennusta. 1940 Jussi Kangas. HKM.

↑ Entinen köyhäintalon päärakennus ilmakuvan oikeassa alareunassa. 1950 Veljekset Karhumäki. HKM

Rakennusta lähestyttiin pohjoisesta puiston halki (kuvassa vasemmalta), Taucherin hallinto- ja asuinrakennuksen suunnasta.

↓ Köyhäintalon päärakennuksen takajulkisivu etelään vuonna 1974. Volker von Bon. HKM.

3.4 JULKISIVUJEN NYKYTILA

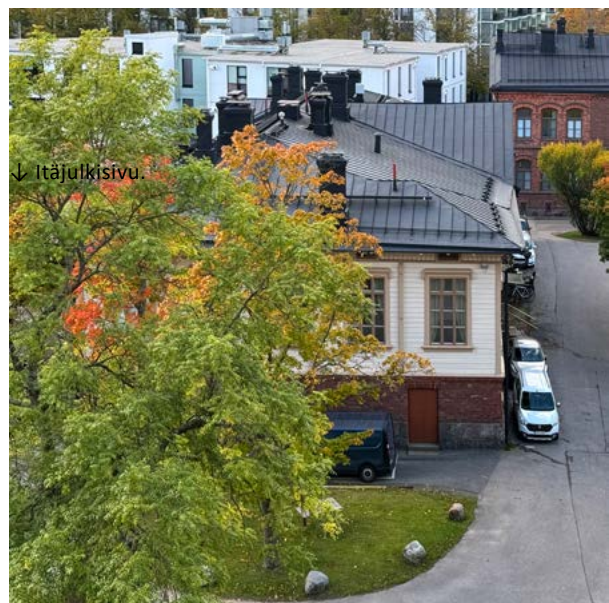
POHJOIS- JA ITÄJULKISIVU amoy 2024

↑ ← Pohjoisen puoleinen pääjulkisivu.

Pääjulkisivun keskirisaliitissa ja itäjulkisivulla pääkerroksen ikkunat ovat muita ikkunoita suuremmat.

↓ Idän puoleinen päätyjulkisivu.

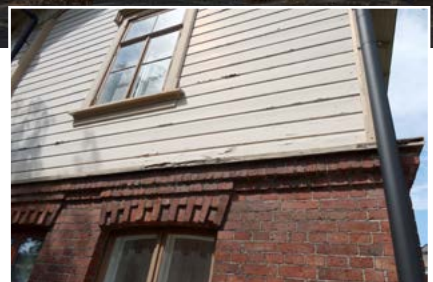
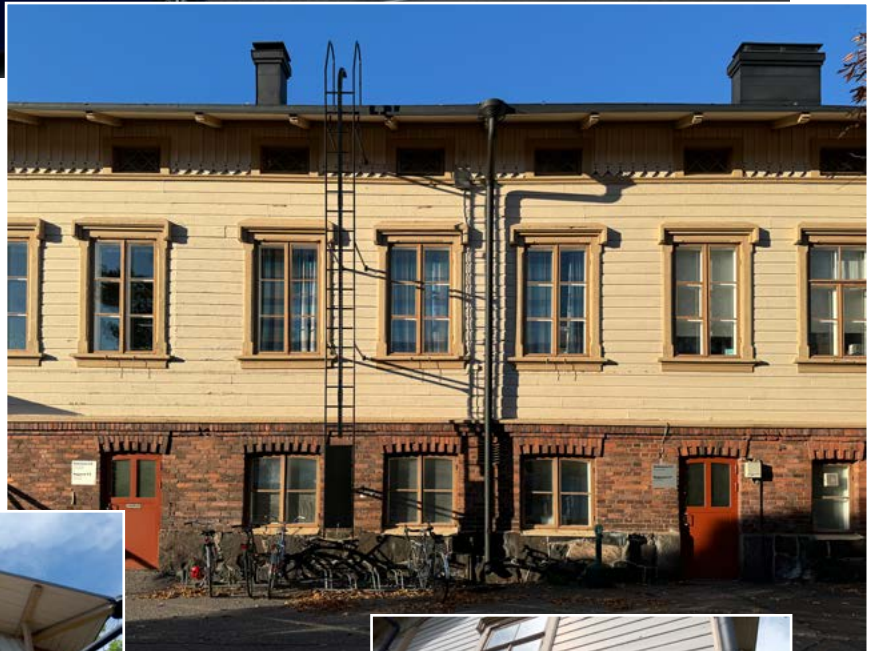

↓ Itäjulkisivu.

↑ Päädyt takajulkisivun korotettuine poikkipäätyineen kuuluvat v. 1894 laajennusosaan. Lännessä ikkunat kiertävät päädyn ympäri samankokoisina, T-karmi kertoo ajoituksesta.

↓ Poikkipäätyjen ullakkoikkunoissa näkyy uusgotiikan teräväkärkinen ikkunamuoto. Aihe esiintyy myös pääjulkisivun keskirisaliitissa.

4 TILARATKAISU JA SISÄTILOJEN ARKKITEHTUURI

4.1 ALKUPERÄINEN POHJARATKAISU JA SISÄTILOJEN SÄILYNEISYYS

Tässä selvityksessä alkuperäisenä vaiheena käsitellään v. 1894 laajennusvaiheen myötä syntyneitä kokonaisuutta.

ALKUPERÄINEN POHJARATKAISU

Ensimmäisen vaiheen pohjaratkaisu

Köyhäntalon päärakennuksen vuoden 1873 ensimmäisen vaiheen pohjaratkaisu ei ole useiden muutosvaiheiden jäljiltä selkeästi luettavissa. Alun perinkin vuoden 1894 laajennuksessa vanhan ja uuden osan rajapinta häivytettiin ja nykyisin vanhemman rakennusvaiheen raja katoaa täysin sisätilojen sokkeloisuuteen.

Toimintojen kannalta kerrosjako on alun alkaen selkeä: pohjakerrokseen sijoittuvat leipomon ja varastojen lisäksi työtilat sekä pääosa köyhäntalon asukkaista; yläkertaan taas ruokailu- ja peseytymistilat, henkilökunnan tiloja sekä muutama asunto vaivaisille.

Yläkerran pohjaratkaisuista ei ole ollut käytettävissä piirustusaineistoa ennen vuotta 1894. Rakennuksen keskellä lienee olleet suurimmat tilat, jotka olivat keittiö- ja ruokasalikäytössä. Ennen laajennusvaihetta keittiötoiminta siirtyi alakertaan.

Laajennusvaiheen pohjaratkaisu

Laajennusvaiheessa tiloja sijoitettiin rakennuksessa ilmeisesti lähinnä tarveperusteisesti, eikä pohjaratkaisu ollut kovinakaan selkeästi järjestynyt. Symmetriaa sisätiloissa säilyi lähinnä sisäänkäyntiportaiden sijoittelussa, joka pohjautui ensimmäiseen rakennusvaiheeseen.

Laajennusvaiheessa yläkerran saleja pilkottiin uudelleen, samalla itäiseen päätyyn tehtiin uusi suuri sali. Se on valokuvien perusteella ollut ruokailutilaa 1900-luvun alussa. Muutoksessa yläkerran pohjaratkaisu muuttui epäsymmetriseksi. Hieman sokkeloisten käytävien ulkopuolella tiloja on etenkin länsipäädyssä jaettu käyttö edellä, muun muassa uunein varustetuiksi asuinhuoneistoiksi.

Sisäänkäynnit

Pohjakerroksen ja yläkertaan on erilliset sisäänkäynnit. Sekä pää- että takajulkisivulla on kaksi käyntiä yläkertaan, ulkoportaat on suojattu katoksilla. Sisäänkäynnit sijaitsivat vanhimmalla rakennusosalla. Pohjakerrokseen on yksi käynti pääjulkisivun keskeltä, mutta varsinaisiksi alakerran sisäänkäynneiksi näyttävät muodostuneen sisäpihan puoleiset ovet. Pohjakerroksen sisäänkäynteihin ei liity katoksia.

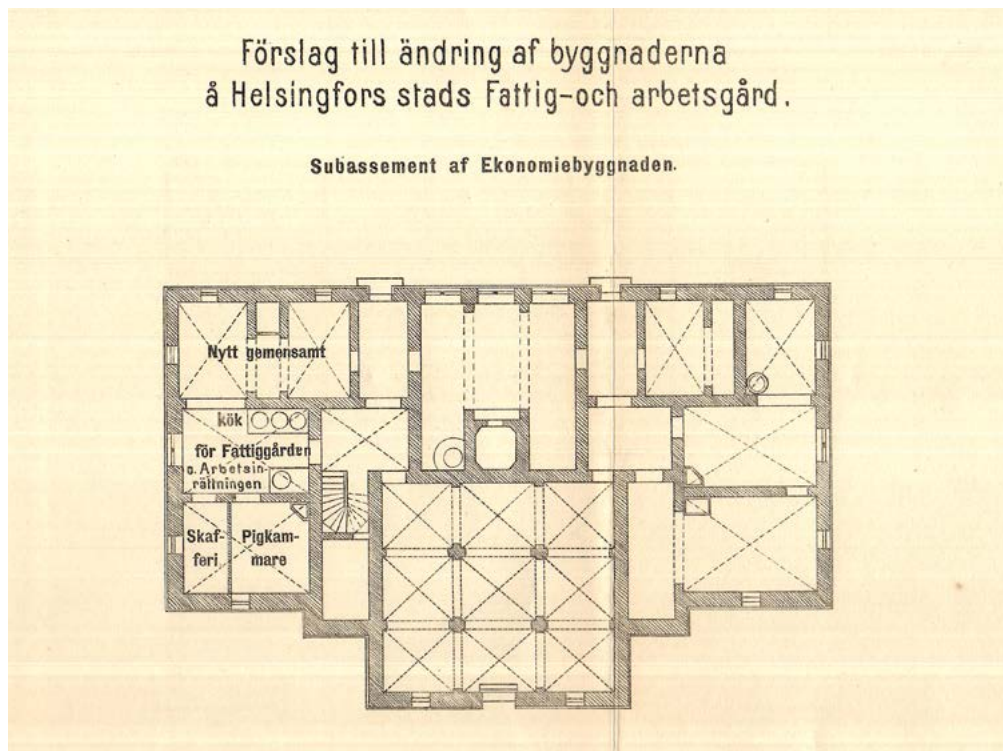
SISÄTILAMUUTOKSIA

Rakennuksen käyttö talous- ja huoltorakennuksena on pitkin matkaa sanellut sisätilamuutoksia. Moninaisia muutosvaiheita ei ole kovinkaan tarkasti dokumentoitu ja niiden tarkempi läpikäyminen olisi hankalaa. Yleisesti voidaan todeta, että päärakennuksen sisätilojen muutokset ovat olleet reippaalla kädellä tehtyjä. Useita yksityiskohtia rakennuksen eri vaiheista on silti säilynyt, jännittävinäkin fragmentteina, jotka rakennusta huolella lukevalle voivat edelleen avautua.

Pohjakerros

Keskiosalla pohjakerroksen rakenteita on muuttanut merkittävästi raskas leivinuunimuutos, jonka Taucher kaupunginarkkitehtina suunnitteli vuonna 1937. Tiiliholvit korvattiin betonisilla palkistoilla ja tiloihin sijoitettiin uusi jättimäinen uuni, toisen kerroksen lävistävine piippuineen. Leipomo jäi kuitenkin edelleen alkuperäiselle paikalleen. Sitten leivinuuni on purettu.

Merkittävistä uudemmista tilamuutoksista voi mainita pääjulkisivun takana olevan tavarahissin, sekä märkä- ja sosiaali-tilojen järjestelyt. Itäisessä laajennuksessa on kaksi sisäänkäyntiä entisten ikkunoiden kohdalla. Näistä päädyn ovi on poistettu käytöstä, eikä sitä ole vastikään uusittu muiden ovien tapaan.

↑ Köyhäintalon päärakennuksen pohjakerroksen muutoksia vuodelta 1887(?). Ote piirustuksesta. HKA.

Piirustus on ainoa säilynyt piirustus köyhäintalon päärakennuksen alkuperäisestä pohjaratkaisusta.

SÄILYNEITÄ RAKENNUSOSIA

Raskaista muutoksista huolimatta päärakennuksessa on paljon säilyneitä rakennusosia ja pintarakenteita.

Pohjakerroksen tiiliholvit ja -rakenteet

Pohjakerroksessa säilyneet tiilliset ristiholvit sekä muutamat kaariholvit kertovat rakennuksen vanhimmasta vaiheesta. Myös laajennusosan kappaholvit ovat alkuperäisiä rakenteita.

Yläkerran puurakenteet

Yläkerran rakenteista vanhinta kerrostumaa edustavat pääjulkisivun keskirisaliitin takana sijainneen suuren ruokasalin pilarit ja palkit koristeellisine konsoleineen. Itäisen laajennusosan suuressa salissa pilari-palkisto toteutettiin pulttiitoksia. Julkisivuilla kookkaan salin seiniä on tukemassa kolme följariiparia.

Portaat ja tuulikaapit

Sisäikkunat, ovet, lautaverhoilut ja kaiteet sisäänkäyntiportaiden yhteydessä olevissa tuulikaapeissa ovat osin vanhoja ja osin vanhaa mukailevia. Tuulikaappiportaiden lisäksi ullakolle vievä puuporras - rakennuksen keskipaikkeilla - vaikuttaa varhaiselta, vaikkei täysin vastaakaan piirustuksia.

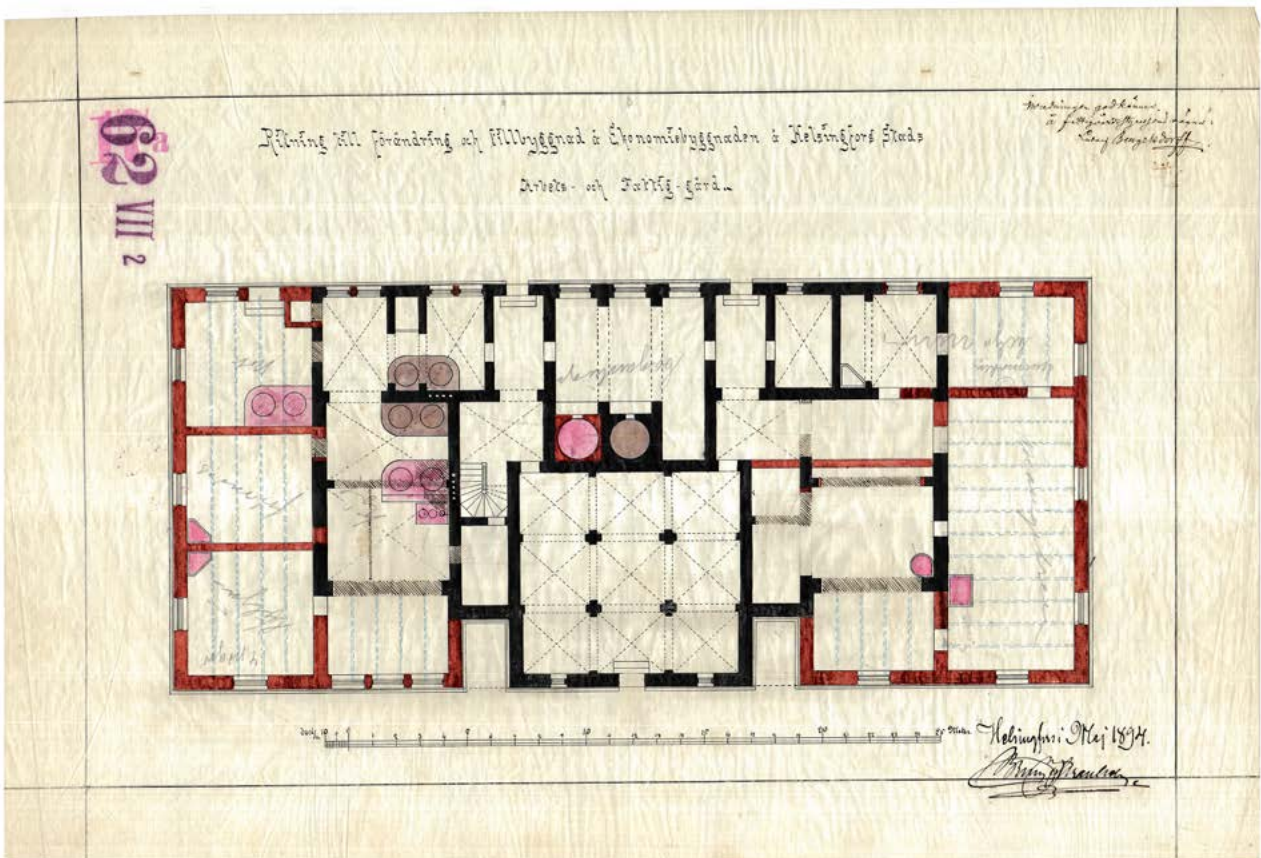
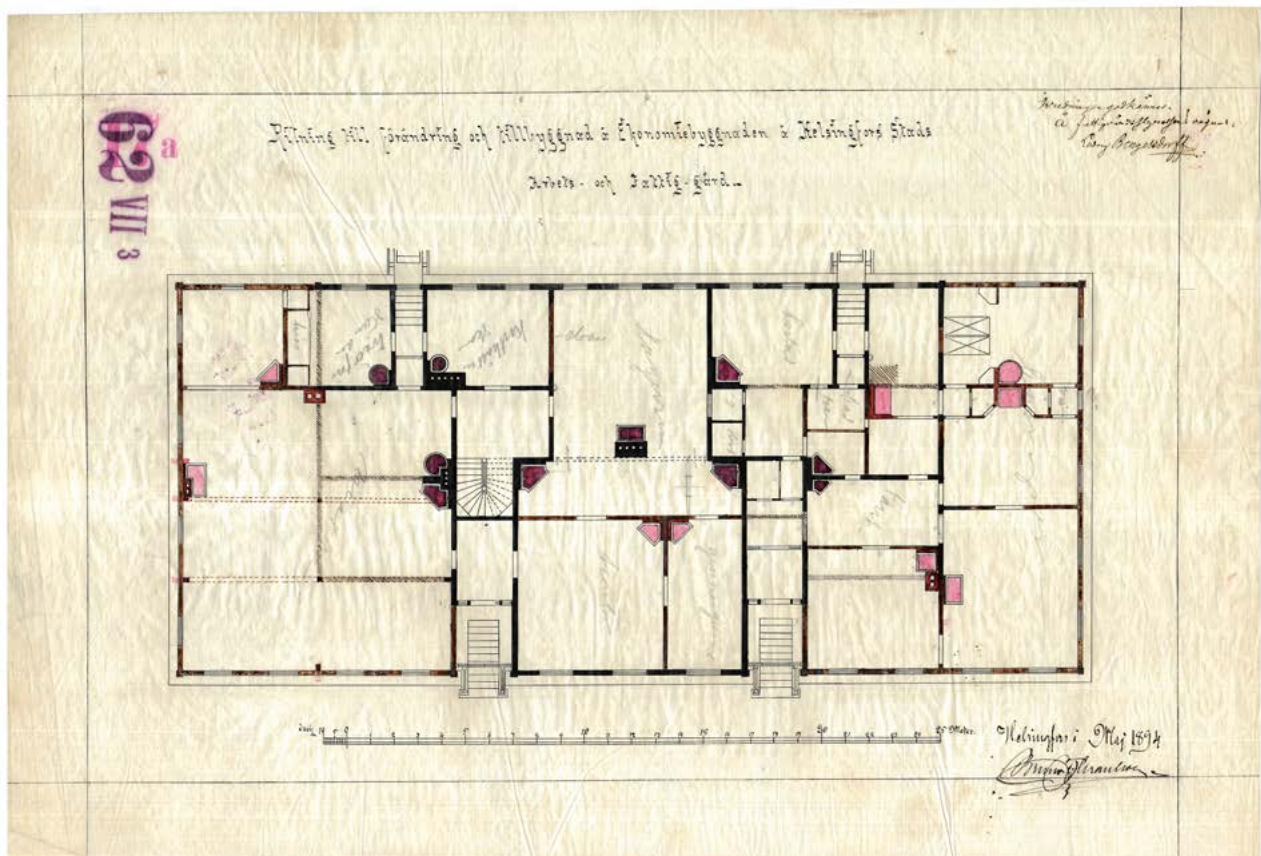
Tulisijat

Monen ikäisiä ja näköisiä vanhoja uuneja on säilynyt runsaasti. Uunien tarkka ajoitus vaatii tarkemman selvityksen. Uuneja muutettiin osittain jo 1800-luvun lopulla. Useat toisen kerroksen uuneista ovat sijainneet samoilla paikoilla laajennusvaiheesta lähtien, vaikka tilat ovat muuttuneet. Nykyisin kaakeliuunin voi löytää vaikkapa pesutiloja koristamasta. Joitakin uuneja on myös saatettu matkan varrella muuttaa peltikuorisiksi pönttöuuneiksi. Myös jäänteitä poistettujen uunien rakenteista on säilynyt.

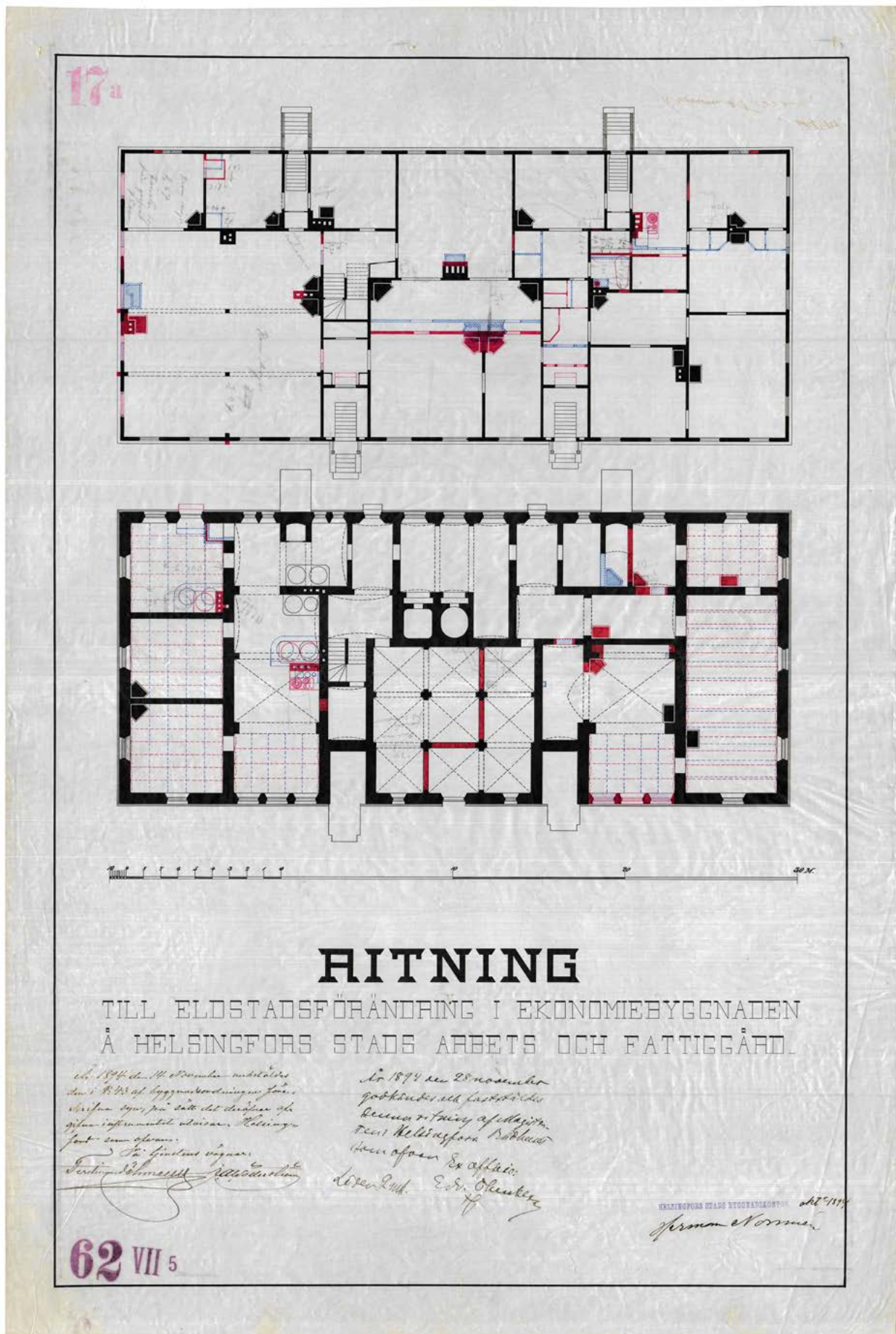
Runsaasti säilyneitä fragmentteja

Toisen kerroksen säilyneistä huonetiloista löytyy lisäksi esimerkiksi varhaisia puupaneelikattoja. Monesti tilat ovat kuitenkin pirstaloituneet, säilyneet rakenteet ja pintamateriaalit ovat fragmentinomaisia, ja paikalla vaihteita on vaikea lukea. Monin paikoin vanhoja rakenteita ja pintoja saattaa kätkeytyä uusien levytysten tms. taakse.

Toisaalta laajasti katsoen talousrakennuksessa voi nähdä käytön jatkumoa 1800-luvulta tähän päivään.

↑ Muutospirustukset vuodelta 1894. Rakennusta laajennettiin molemmista päistään Allekirj. Burno Granholm, HKA.

↑ Muutospiirustukset vuodelta 1894. Tarkennettu, allekirjoitus Herman Norrmén. Tämä on kaavioiden alkuperäisvaihe. HKA.

4.2 SISÄTILAT JA SÄILYNEISYYS

NYKYINEN POHJARATKAISU

Maantasokerros

Maantasokerroksen tilajako on monien muutosten jäljiltä vaikeasti hahmotettavissa. Kantaviin muureihin on tehty monia uusia aukkoja ja vanhoja on suljettu. Julkisivulla esiintyvä symmetrisyys on rikkoutunut sisällä lähes täysin. Orientoituvuuden hämärtyminen alkoi jo samassa yhteydessä, kun rakennus laajennettiin lopuliseen kokoonsa. Silloin muureja purettiin laajasti ja tiloja jaettiin uudelleen.

Nykyisessä huoltorakennuskäytössä tilojen selkeys on viimeistään väistynyt toimintoja uudelleen järjestellessä. Maantasokerros täyttyy varsin teknisistä tiloista, kuten verstaista ja pajoista, materiaalivarastoista, henkilökunnan työpisteistä sekä puku- ja sosiaalityötiloista. Uusia seiniä ja kulkuyhteyksiä on rakennettu ja märkätilat jakavat tiloja pienempiin osiin. Kuitenkin siellä täällä kevyiden pintarakenteiden lomasta pilkistävät vanhat rakenteet kertomassa aiemmasta tilanteesta.

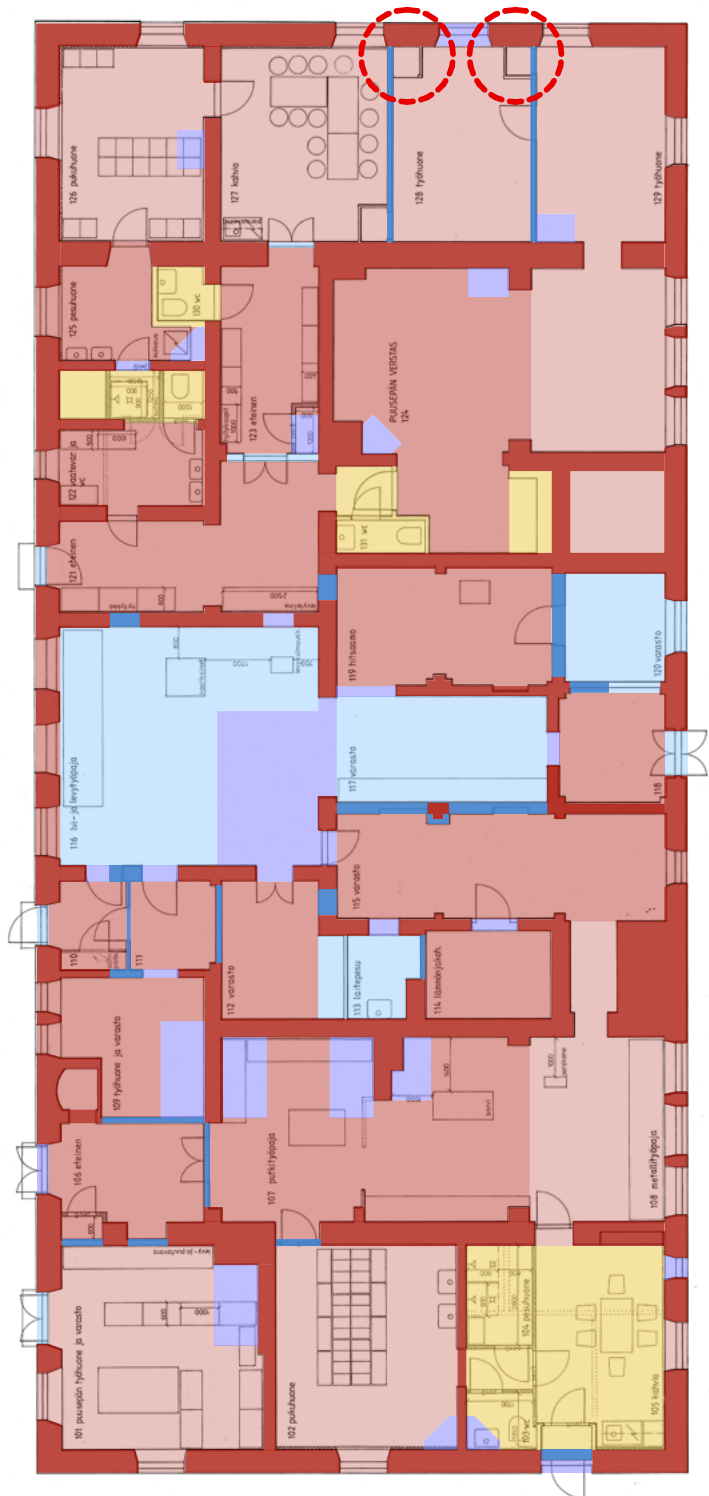
Keskeiseen asemaan tiilimuurien lisäksi kaavioissa on nostettu niiden päältä kohoavien holvien säilyneisyys.

Suurin ristiholvattu tila pääjulkisivun keskirisaliitin takana on pilkkoutunut, komeita tiiliholvauksia löytyy vielä paikoin. Rakennuksen vastakkaisella puolella entinen leipomoalue, myöhempine betonisine välipohjarakenteineen, hahmottuu edelleen keskellä rakennusta. Purettujen leivinuunien kohdalta kuljetaan nykyisin rakennuksen läpi. Vanhimmallalla osalla on lisäksi tynnyriholveja alkuperäisten tilojen mukaisesti.

Keskisaleja ovat vierustaneet molemmin puolin käytävävyöhykkeet. Ne ovat sirpaloituneet entisestään uusien aukotusten myötä. Käytävänomaista eksyttävää välitilaa on runsaasti. Niiden ulkopuolella laajennusosilla kappaholvit ja huonetilat ovat selkeämmin hahmotettavissa. Kuriositeettina läntisessä päätyhuoneessa on Taucherin ajalta säilyneet komerot väliseinien yhteydessä.

Tärkeä säilynyt yksityiskohta ovat ikkunat vanhoine heiloituksineen. Uunit on maantasokerroksessa kauttaaltaan purettu.

- SÄILYNEET MUURIT JA SEINÄT
- ALKUPERÄINEN HUONETILA / HOLVIT
Alkuperäinen rakennusrajaus 1873
- ALKUPERÄINEN HUONETILA / HOLVIT
Laajennusosat 1894
- ALKUPERÄINEN TILA / KEVYT MUUTOS
- MERKITTÄVÄ TILAMUUTOS / HOLVIT MUUTETTU
/ UUSITTU ULKO-OVI
- UUSI SEINÄ TAI MUURI / SULJETTU OVIAUKKO
- PURETUT MUURIT JA UUNIT JA HUONEJAOT
- HYVIN SÄILYNEITÄ RAKENNUSOSIA

SÄILYNEISYYS- JA ANALYYSIKAAVIOT

KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS RAK 3

1. kerros 1:200

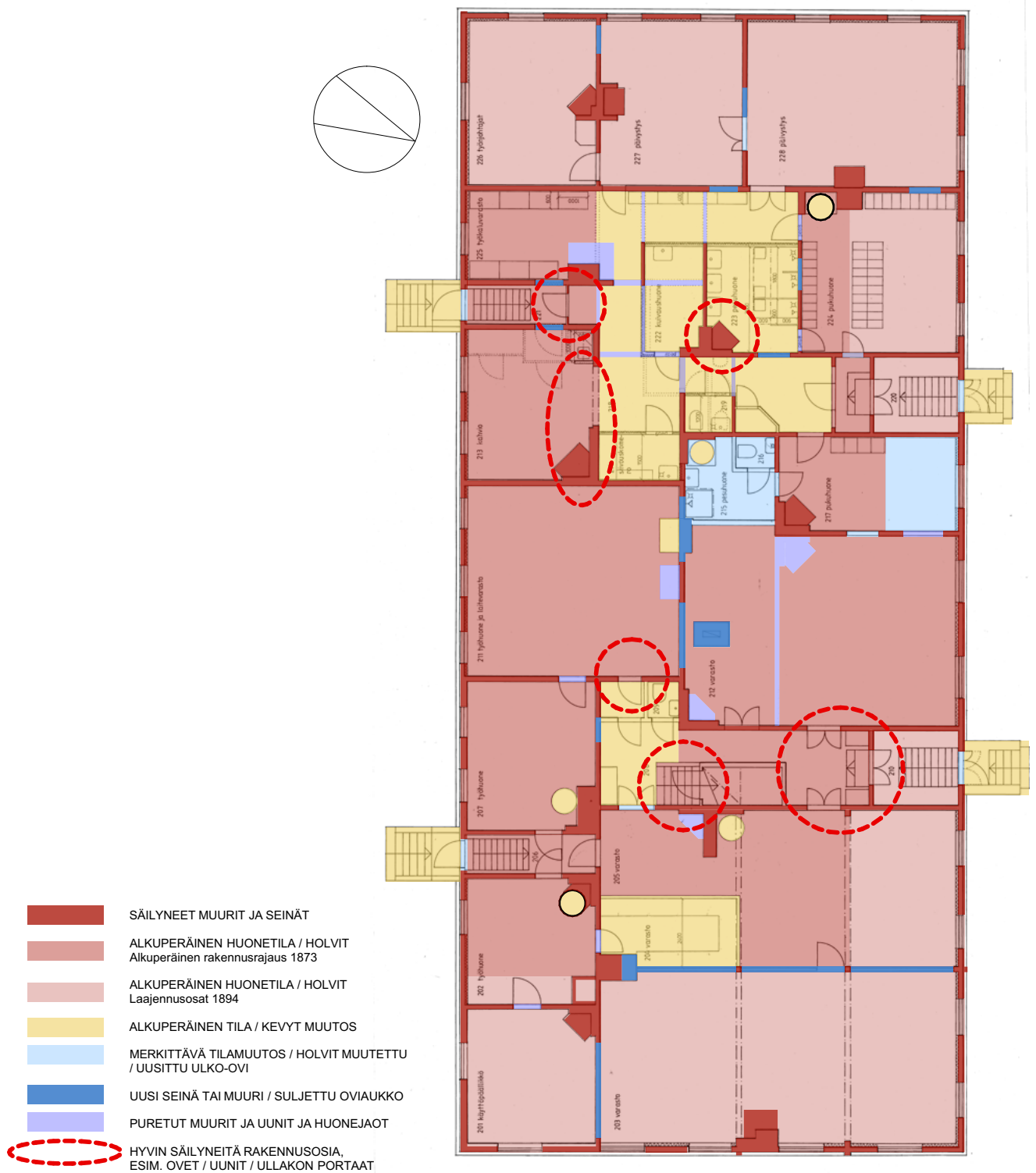
Pääkerros

Ylemmässä kerroksessa pohjaratkaisujen osalta tilanne on pitkälti sama kuin maantasokerroksessa: keskiosaa vierustavat liikennealueet sirpaloivat kokonaisuutta jo vanhastaan. Sisäänkäyntiportaikkojen osalta symmetrinen tilanne hajoaa pian sisälle tultaessa. Keskiosan ja laajennuksen väliselle vyöhykkeelle on sijoitettu märkätiloja ja niitä on edelleen laajennettu useampaan otteeseen.

Vanhin sali pääjulkisivun takana on pilkkoutunut, samoin laajennusvaiheessa tehty suuri sali rakennuksen itäpäädyssä on jakautunut osiin. Takajulkisivulla ja länsipäädyssä huonetilat uuneineen ovat pitkälti säilyneet, tilojen välisiin kulkuaukkoihin on tehty muutoksia. Kuriositeetteina muutama uusiin märkätiloihin jäänyt vanha uuni.

Uunien lisäksi säilynyttä, tilojen kannalta huomionarvoisia puurakenteita ja -detaljikkaa on käsitelty luvussa 4.1. Näitä löytyy esimerkiksi tuulikaapeista ja ullakon portaasta, kantavista rakenteista sekä ovista ja kulkuaukoista.

Tärkeä säilynyt yksityiskohta ovat ikkunat vanhoine heiloituksineen, sekä eteläisimmistä nurkkahuoneista kattopaneelit yksityiskohtineen.

SÄILYNEISYYS- JA ANALYYSIKAAVIOT

KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS RAK 3

2. kerros 1:200

4.3 VANHOJA SISÄTILOJA JA SÄILYNEITÄ YKSITYIS-KOHTIA

ENTINEN RUOKASALI, ITÄPÄÄDYN 2.KRS

↑ Ruokasali. Kuva sähköjen asentamisen jälkeen, arviolta 1910-luvun loppupuolelta tai 1920-luvulta. (Rafael?) Roos. HKM.

↓ Ruokasali v. 1907. HKM

Kuvassa takana ikkunaseinä pohjoiseen. Vasemmalla näkyvä ovi ks. viereinen kuva.

↓ Viereisen kuvan ovi sisäänkäynnin puolelta. amoy 2024

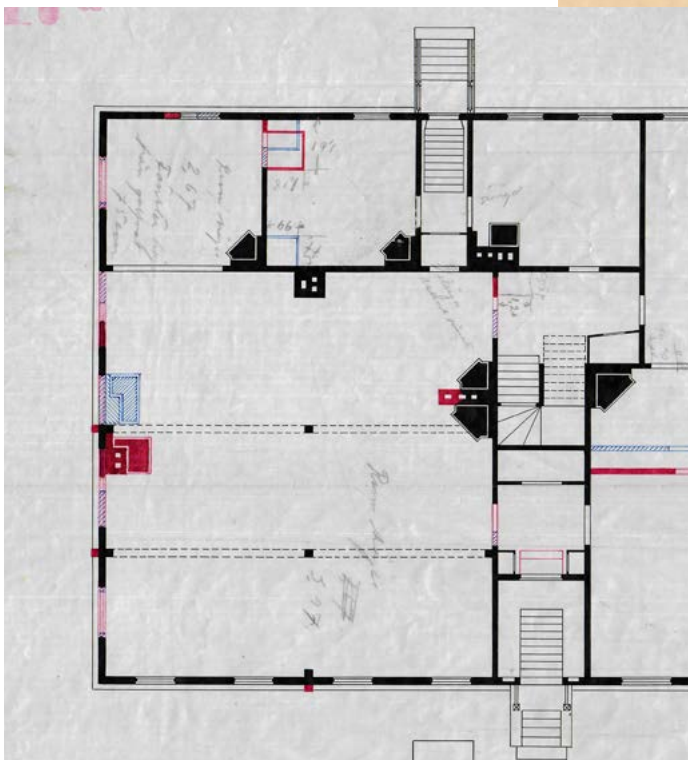

↑ Salin päätyseinää suurine ikkuna-aukkoineen. Kaakeliuunin oikealle puolelle on rakennettu väliseinä. amoy 2024

→ Varhaisia taloteknisiä järjestelmiä esittävä suunnitelmapiirustus 1910-luvulta (sähkö, vesi, ilmanvaihto), ote ruokasalista 'Matsal'. Leimattu Helsingin kaupungin rakennuskonttorissa vuonna 1918 (Helsingfors stads byggnadskontor / husbyggnadsafdelning). HKM.

Valaistus näkyy toteutettuna viereisen sivun valokuvassa.

← Piirustusote salista vuodelta 1894. Allekirj. Herman Normén. HKA.

Insinööri Norménin muutospirustus on tehty Bruno Granholmin piirustus pohjan päälle, samalta vuodelta. Väritetyt kohdat ovat tarkennuksia aiempaan suunnitelmaan. Esimerkiksi salissa uunin sijaintia ja hormoneja on tarkennettu, päätyikkunoita suurennettu ja julkisivuille liisätty kolme följaria. Nämä muutokset on merkitty kuvaan punaisella värillä.

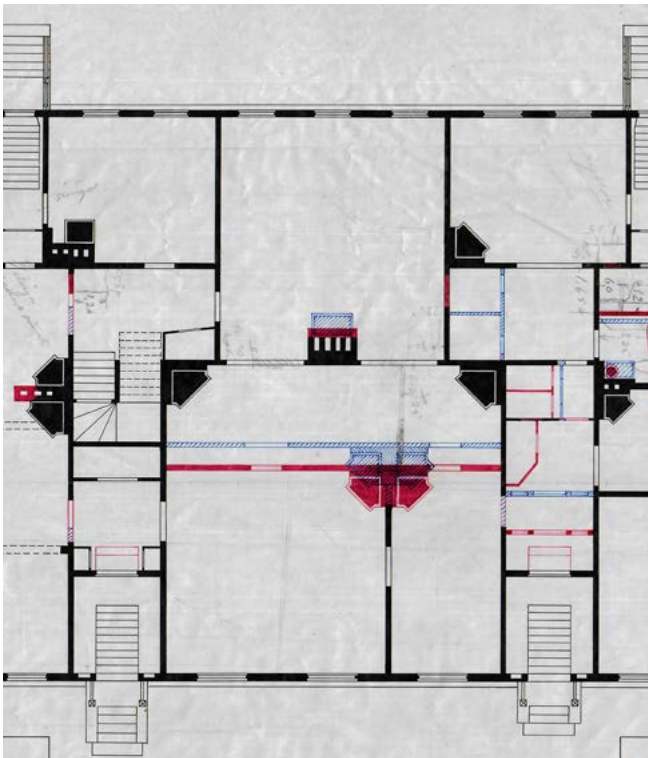
↑ ← Toisen kerroksen puurakenteita laajennusosalta: suureen saliin muodostui pitkä jänneväli. Alapuoliset pulttikiinnitykset voivat viitata yläpuolisiin ansarakenteisiin. Yläkuvassa pilarin kohdalle rakennettu, entisen salin jakava väliseinä. amoy 2024

↓ Salin pilarilinjoilla on följarit sekä sisällä että ulkona. amoy 2024

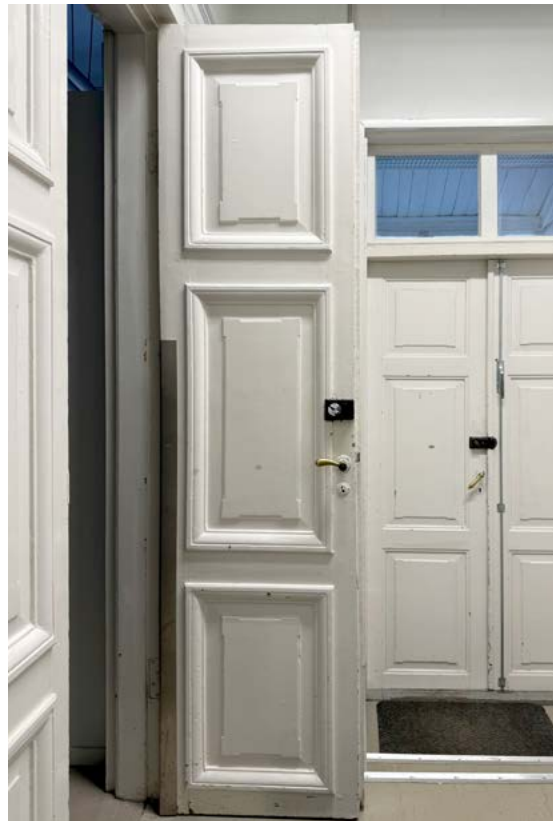
VANHAN OSAN KESKISALI, 2.KRS

Pääjulkisivun keskirisaliitin takana sijaitsi v. 1873 alkuvaiheessa suuri kokoontumissali, joka toimi myös kirkkosalina. Keskirisaliitin ikkunat olivat muita ensimmäisen vaiheen ikkunoita suuremmat. Salin kattoa kantaa kaksi palkkilinjaa, joissa pilareiden ja palkkien liitoksessa on koristeelliset konsolit.

↑ ↗ Salin kattoa kantavia koristeellisesti veistettyjä puurakenteita. amoy 2024

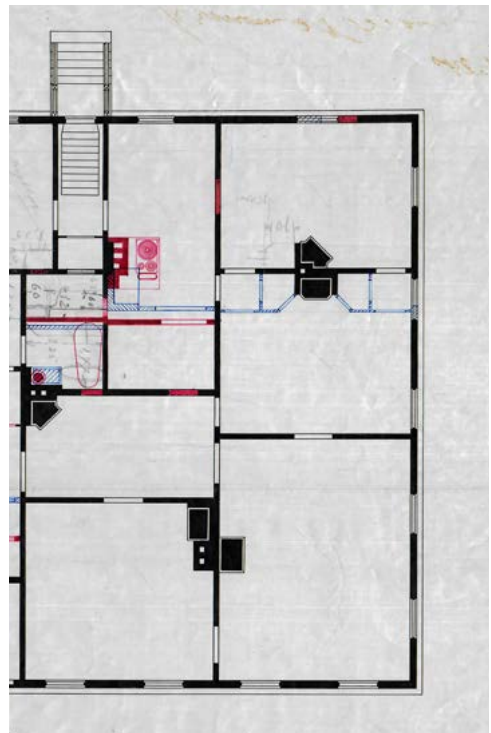
→ Salin sisäänkäynnin pariovet ovat komeat ja peilien kulmat poikkeavasti koristellut. Taustalla näkyvässä tuulikaapin sisäovessa, joka sijaitsee vanhimman ulko-oven paikkeilla, on sama muotoilu. Saliovea vastapäätä on laajennusosalle johtava vanha ovi, siinä peilien kulmat ovat suorat. amoy 2024

ETELÄISET ASUINHUONEISTOT, 2.KRS

Lounaiskulman huoneisto

Asuinhuoneistossa on hyvin säilyneitä yksityiskohtia: uuneja, kattopanelointia, ikkunoita jne. amoy 2024

Toisen kerroksen asuinhuoneen ikkunat ovat kuusi-
siruuksisia. Toisessa puitteessa on keskellä fortus-
ka tuuletusta varten. amoy 2024

Keskihuoneisto

Vanhimalla osalla sijaitsevassa huoneistossa on hyvin säilyneitä yksityiskohtia: kaakeliuuni ja koristeellinen kulkuaukko lienevät 1800-luvun lopun laajennuksen yhteydessä tehtyjä varhaisia muutoksia. amoy 2024

Vanhin keskiosa

Yläkerran uunit

Osa toisen kerroksen uuneista saattaa olla rakennuksen ensivaiheesta säilyneitä, useat sijainnit täsmäävät 1894 laajennuspiirustusten kanssa. Vaikuttaisi, että kaakeliuuneja on jossakin vaiheessa korvattu peltikuorisilla pönttöuuneilla.

Ylemmän kerroksen peltipintaisia pönttöuuneja, tavallisten pyöreiden lisäksi harvinaisempi leveämpi ja kantikkaampi malli.

Itäinen laajennusosa

Märkätiloissa säilyneitä
uuneja

↑ Salin kaakeliuuni. Uunin takana alakerran hormit.

Läntinen laajennusosa

↓ Salin uuni

↓ Asunnon olohuone

↓ Asunnon makuuhuone

↓ Asunnon köökki

↑ Takajulkisivulle johtavan portaan kupeessa, vieraisen köökin uunin hormilinjassa on rakenteita 1800-luvun lopulla paikalla sijainneesta uunista.

PORTAAT JA TUULIKAAPIT

Pääjulkisivun tuulikaapit pohjoiseen

↓ Pohjoisen pääjulkisivun sisäänkäyntiportaat siirtyivät laajennuksen jälkeen sisälle porrastuulikaappiin. Portaissa ja niiden tuulikaapeissa on paljon vanhoja rakennusosia laajennusvaiheesta ja mahdollisesti jopa alkuvaiheesta. Esimekikiksi oikealla puolella näkyvä laudoitus saattaa olla peräisin alkuvaiheen ulkoverhouksesta. Osa yksityiskohdista saattaa olla uudempia, mutta vanhan mallin mukaan toteutettuja. amoy 2024

Takajulkisivun tuulikaapit etelään

Eteläisen pitkän julkisivun sisäänkäynnit ja portaat toiseen kerrokseen ovat kapeat ja sijaitsivat alunperinkin rakennusrungon sisällä.

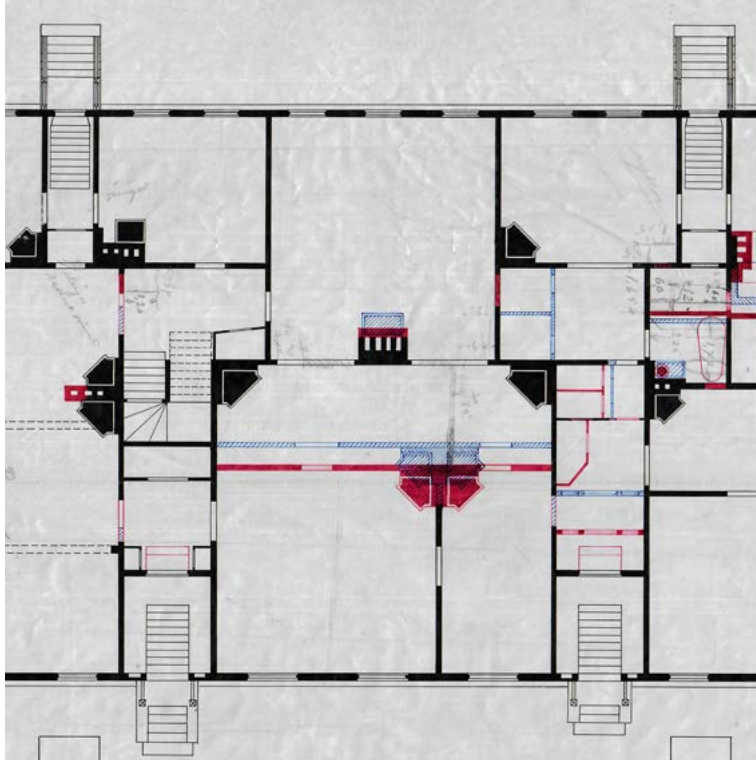
- ↓ Läntisessä portaassa sisemmän oven päällä on ikkuna. Idemässä sisäänkäynnissä ikkunaa ei ole. Hirsirunko on otettu myöhemmin esiin. amoy 2024

Ullakon porras

Ullakon porras ja ovi takajulkisivun keskisalista porrashuoneeseen näyttäisivät säilyneen vanhalla paikallaan. amoy 2024

→ Portaan vieressä oleva ovi on vanha ja säilynyt alkuperäisellä paikallaan. amoy 2024

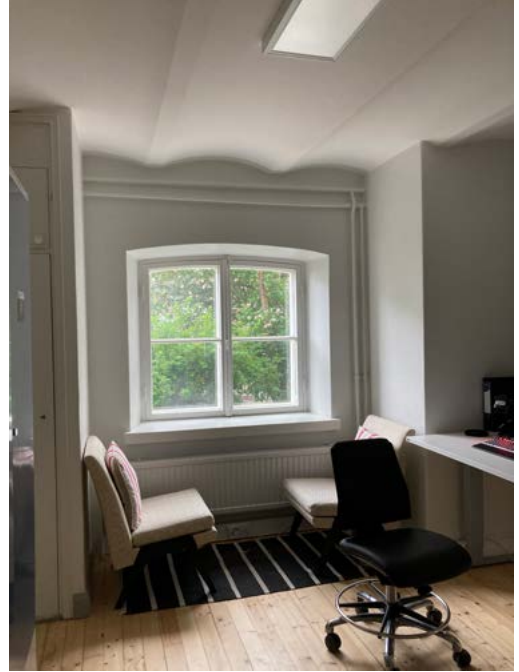
MAANTASOKERROKSEN TIILIHOLVIT

Tilamuutoksia maantasokerroksen vanhoihin tiilirakenteisiin on tehty runsaasti, mutta silti vanhat rakenteet hallitsevat tiloja.

↓ Risti- ja tynnyriholvit liittyvät ensimmäiseen rakennusvaiheeseen. amoy 2024

↓ Vuoden 1894 laajennuksessa käytettiin rataakiskojen varaan tehtyjä kappaholveja. amoy 2024

5 ARVOT JA ANALYYSI

KIVELÄN KÖYHÄINTALON PÄÄRAKENNUS JA SEN ARVOT

Kivelän köyhäintalon pääraKENNUS valmistui vuonna 1873, osana arkkitehti Theodor Höijerin 1870-luvun alussa suunnittelemaa Kivelän köyhäintalon pihapiiriä. PääraKENNUS on rakennushistoriallisesti ja arkkitehtonisesti arvokas. Theodor Höijer (1843–1910) oli 1800-luvun lopun merkittävimpiä suomalaisia arkkitehteja, joka Köyhäintalon alkuvaiheen rakennusten lisäksi suunnitteli uransa loppuvaiheessa Kivelän alueelle myös Köyhäintalon tuberkuloosipaviljongit. PääraKENNUSTA laajennettiin vuonna 1894 arkkitehti Bruno Granholmin suunnitelmien mukaan.¹ Laajennusvaihe toisti suurelta osin alkuperäisosan arkkitehtuuria ja muotokieltä. Muutos oli niin kokonaisvaltainen, että nykyisen rakennuksen alkuperäisyyttä arvioitaessa lähtökohtana on pidetty laajennusvaiheen jälkeistä tilannetta. PääraKENNUS on vanhin säilynyt rakennus Kivelän sairaala-alueella. Rakennuksen julkisivut ovat erittäin hyvin säilyneet. Sisätiloja on muutettu moneen otteeseen, eivätkä ne edusta mitään yhtenäistä vaihetta. Alkuperäisiä rakenteita ja rakennusosia on kuitenkin säilynyt sisätiloissakin runsaasti, vaikka eri vaiheiden erottaminen on välillä vaativaa. Alakerrassa keskeisiksi voi nostaa tiiliholvit, yläkerrassa moninaiset säilyneet fragmentit.

¹ Lopulliset tarkennetut laajennussuunnitelmat on allekirjoittanut insinööri Herman Norrmén.

PÄÄRAKENNUKSEN ARKKITEHTUURI

Alkuperäisvaihe ja laajennus

Alkuperäinen v. 1873 rakennus muodostaa nykyisen rakennuksen keskiosan. Rakennusta laajennettiin v. 1894 molemmista päistään ja lisäksi pohjoisjulkisivu siirrettiin aiemmin muuta julkisivua ulommaksi työntyneen keskirisaliitin linjaan.

Rakennuksen julkisivut

Rakennuksen ulkoasu on Kivelässä toistuvaa varhais-ta tyyppiä, jossa pohjakerroksen muurit ovat tiiltä ja ylempi kerros sekä ullakko puuta. Pääkerroksen puujulkisivu on vaakaverhoiltu ja melko maltillisesti koristeltu. Julkisivu on rajattu kenttiin tummemmin vuorilaudoin ja julkisivun jakolistoin. Koristeellisinta puuarkkitehtuuri on räystäiden alla. Maantasokerroksen koristeena toimivat yläreunan porrastuva tiililista ja ikkunoiden holvauksen hammaslista, jota on Kivelän alueella käytetty myös Onni Törnqvistin suunnittelemassa vuoden 1894 mielisairaalarakennuksessa.

Rakennuksessa on konesaumattu peltikatto. Laajennuksen myötä rakennuksen julkisivusta tuli melko syvä ja useat poikkipäädty tekevät vesikatosta monimuotoisen ja taitteisen.

Rakennuksen julkisivua jäsentävät pitkien sivujen poikkipäädty: pohjoisjulkisivulla ensimmäisen vaiheen keskirisaliitti ja eteläjulkisivulla laajennusvaiheessa alku-

peräisen julkisivun molemmin puolin lisätyt poikkipäädty. Keskirisaliitin ikkunat olivat ensimmäisessä vaiheessa muita ikkunoita suuremmat. Laajennusvaiheessa samanlaiset ikkunat kopioitiin itäpäädyn suuren salitilan ikkunoiksi.

Sisätilat

Rakennuksen ensimmäisen vaiheen piirustukset eivät ole säilyneet. Kirjallisten lähteiden perusteella pohjakerrokseen sijoittuivat leipomon ja varastojen lisäksi työtilat sekä pääosa köyhäintalon asuinhuoneista; yläkertaan ruokailu- ja peseytymistilat, henkilökunnan tiloja sekä muutama asuinhuone.

Laajennusvaiheessa tilojen sijoittelu lähti ilmeisesti käytännön tarpeista, eikä pohjaratkaisu ollut kovinkaan selkeästi järjestynyt. Alkuperäinen tilojen symmetria säilyi lähinnä sisäänkäyntiportaiden sijoittelussa, joka pohjautui ensimmäiseen rakennusvaiheeseen.

Theodor Höijer

Theodor Höijer (1843–1910) oli 1800-luvun jälkipuoliskon merkittävimpiä suomalaisia arkkitehteja, joka suunnitteli aikakauden keskeisiä rakennuksia Helsingissä. Kivelän alueelle Höijer suunnitteli ensimmäisen köyhäintalokokonaisuuden vuonna 1873, josta jäljellä on ainoastaan pääraKENNUS laajennetussa asussaan. Myöhempiä säilyneitä Höijerin suunnittelema

amoy 2024

Köyhäintalon rakennuksia ovat köyhäintalon Lasaretti vuodelta 1878 (Rak 5) sekä Tuberkuloosipaviljongit 1900-luvun alusta (Rak 12, 13 ja 14).

MUUTOKSET JA SÄILYNEISYYS

Julkisivumuutokset

Ainoa vanhaa ilmettä häiritsevä julkisivumuutos on rakennuksen ulko-ovien uusiminen moderneina metallioivina. Muilta osin muutamat harvat julkisivumuutokset ovat maantaoskerroksen melko huomaamattomia aukkomuutoksia.

Sisätilamuutokset

Sisätiloja on koko käytön ajan uusittu ja muokattu käytön tarpeiden mukaan. Tilat ovat sokkeloiset, eivätkä edusta mitään tiettyä vaihetta. Alkuperäisiä rakenteita ja rakennusosia on kuitenkin säilynyt runsaasti.

Alkuperäiset rakennusosat

Lukuun ottamatta uusittuja ulko-ovia päärakennuksen julkisivut ovat säilyttäneet v. 1894 laajennusvaiheen jälkeisen asunsa erittäin hyvin. Ikkunat, julkisivuverhoukset, listoitukset ja sisäänkäyntien yläpuoliset katokset ja pohjakerroksen tiilimuurit ovat ilmeisesti kaikki pääsääntöisesti alkuperäisiä. Myös julkisivussa näkyvät följarit ovat alkuperäisiä.

Sisätiloissa on säilynyt erittäin paljon alkuperäisiä rakenteita ja pintamateriaaleja, vaikkakin ne ovat usein fragmentinomaisia. Pääkerroksessa on säilynyt run-

saasti monen ikäisiä ja näköisiä vanhoja uuneja sekä välioivia. Näiden lisäksi säilyneitä rakennusosia löytyy mm. salitilojen puurakenteista, sisäänkäyntiportaista ja tuulikaapeista sekä entisten asuntojen pintamateriaaleista.

Pohjakerroksen merkittäviä säilyneitä rakenteita ovat tiilimuurit ja niiden kannattelemat tiiliholvit. Ensimmäisessä vaiheessa tiiliholvit olivat risti- ja tynnyriholveja, laajennusvaiheessa käytettiin rataakiskojen tukemia tiilisiä kappaholveja.

ARVOT JA SUOSITUKSET

Julkisivut

Köyhäintalon päärakennuksen julkisivut ovat poikkeuksellisen hyvin säilyneet. Julkisivujen korjaus sekä ylläpito vaativat erityistä tarkkuutta. Ulko-ovien uusiminen moderneina metallioivina on häiritsevä muutos muuten ehjissä julkisivuissa.

Sisätilat

Köyhäintalon päärakennuksen sisätiloissa on säilynyt erittäin runsaasti vanhoja ja arvokkaita fragmentteja. Näiden selvittämiseksi rakennuksen sisätiloista on ennen tulevia muutoksia tehtävä tarkka ja yksityiskohtainen tutkimus, jossa kartoitetaan rakenneavausten ja väritutkimusten avulla kaikki alkuvaiheiden alkuperäiset rakenteet, yksityiskohdat, pinnat ja pintakäsittelyt. Tilojen jatkosuunnittelu tehdään näiden säilyneiden rakenteiden ja yksityiskohtien ehdoilla.

6 LÄHTEET

AIEMMAT SELVITYKSET

Arkkitehtitoimisto Freese, 2019. Laakson sairaala: hallintorakennus, itäinen ja läntinen paviljonki sekä autotalli – rakennushistoriaselvitys. Helsinki: Helsingin kaupunki

Arkkitehtitoimisto Freese & Taegen Arkkitehdit Oy, 2015. Laakson ja Auroran sairaala-alueet – rakennushistoriaselvitys. Helsinki: Helsingin kaupunki

Arkkitehtitoimisto Hanna Lyytinen Oy, 2014. TYKS U-sairaala – rakennushistoriaselvitys. Turku: Turun kaupunki.

JKMM Arkkitehdit, 2012. Kivelän sairaalan tallirakennus (Gunnar Taucher 1928) – rakennushistoriaselvitys. Helsinki: Helsingin Diakonissalaitos.

Lehtimäki, Terhi & Arkkitehtitoimisto Hanna Lyytinen, 2014. Terveystä kaikille – keskussairaalat 1940-luvulta 1980-luvulle. Helsinki: Museovirasto.

Loci maisema-arkkitehdit Oy, 2012. Kivelän sairaalan ympäristöhistoriaselvitys. Helsinki: Helsingin kaupungin kiinteistöviraston Tilakeskus.

PAINETUT LÄHTEET

Heikkilä-Kauppinen, Marja 2017. Huolenpitoa ja hyvinvointia kansalle. Teoksessa Rakennetun Suomen tarina. Toim. Harri Hautajärvi. Helsinki: Rakennustieto, s. 130–163.

Heiniö, Paavo; Rosén, Ragnar; Soininen, Gunnar & al, 1968. Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historia. Helsinki: Helsingin kaupunki.

Jaakkola, Jouko 1994. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, s. 71–162.

Urponen, Kyösti 1994. Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

VERKKOLÄHTEET

Nikula, Riitta 2006. Taucher, Gunnar (1886–1941). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3505>, julkaistu 9.10.2006, viitattu 26.11.2024

ARKISTOT JA NIIDEN LYHENTEET

AMA	Arkkitehtuurimuseon arkisto
amoy	arkkitehdit mustonen oy
HKA	Helsingin kaupunginarkisto
HKM	Helsingin kaupunginmuseo
KA	Kansallisarkisto
MVA	Museoviraston arkisto
HRVA	Helsingin rakennusvalvonnan arkisto
KYMPA	Helsingin kaupungin Kaupunkiympäristön arkisto

